

oikome
bezinning

#71

Eindelijk vrij?

Bijdrage aan bezinning
op kerken en slavernij

Raad van Kerken
in Nederland

bezinning

Deze reeks

Oecumenische Bezinning

bestaat uit specials rond specifieke

thema's op het gebied van oecumene, geloof en samenleving,
uitgegeven door de Raad van Kerken in Nederland.

De uitgaven in deze reeks verschijnen onregelmatig.

#71

Voorwoord

3

Deel I Slavernij en de Bijbel

Psalm 146 & introductie

4/5

Anne-Mareike Schol Wetter,

Slavernij in de Bijbel

6

Annette Merz, Hoe wordt de Bijbel
een bondgenoot bij de heilzame

verwerking van het slavernijverleden?

8

Yosé Höhne-Sparborth,

Een herscheppingsverhaal

12

Gespreksvragen

14

Deel II Slavernij in Oost en West, in verleden en heden

Gebed & introductie

16/17

Martijn Stoutjesdijk,

De kerken in de West

18

Johan Roozer, Een terugblik op
het leven van slaafgemaakten

24

Gibi Bacilio, Ode aan Tula

26

Verry Patty, Bevrijd mij van
het slavernijverleden

28

Merel van der Ven, Kerken staan
op tegen moderne slavernij

30

Gespreksvragen

32

Deel III Interviews en column

Gebed & introductie

34/35

Daniëlle Dokman: 'Wij kunnen een nieuwe
toekomst schrijven' door Geert van Dartel
en Martijn Stoutjesdijk

36

Mgr. Karel Choennie: 'Er is een nieuw
vriendschapsverdrag nodig' door
Geert van Dartel en Martijn Stoutjesdijk

39

Mpho Tutu: 'Er zijn nieuwe rituelen nodig
voor verzoening en heling'

door Joost Röselaers en Rhoïnde Doth

43

Column: 'Verantwoordelijk?'

door Jan Holtland,

47

Gespreksvragen

49

Deel IV Heilzame verwerking

Gebed & introductie

50/51

Michael Jagessar, Goed herinneren, een
moreel-theologische verantwoordelijkheid

52

Erik Borgman, Slavernijverleden,
is verzoening mogelijk?

55

Wijbe Fransen o.p., Doorwerking van
het slavernijverleden bij nazaten van
slaafgemaakten redactie aanpassen

57

Winelle Kirton-Roberts, Weg naar
heling en verzoening

60

Hartcourt Klinefelter, Martin Luther Kings
inspirerende voorbeeld

63

Gespreksvragen

66

Colofon & fotoverantwoording

67

Het slavernijverleden was lang een blinde vlek in het collectieve geheugen van de Nederlandse samenleving. Dat is geleidelijk aan het veranderen dankzij de emancipatie van nazaten van slaafgemaakten die er in ons land al jaren met nadruk aandacht voor vragen, historisch onderzoek en een stroom van publicaties in de media. Op 19 december 2022 bood premier Mark Rutte namens de Nederlandse regering in een historische rede, gehouden in het Nationaal Archief in Den Haag, excuses aan. De Nederlandse overheid, zo zei premier Rutte, heeft slavernij eeuwenlang mogelijk gemaakt, gestimuleerd, in stand gehouden en ervan geprofiteerd.

In het onderzoek naar het slavernijverleden wordt ook gekeken naar de rol van de kerken. In 2013 sprak de Raad van Kerken zich daarover uit:

'Als kerken weten we ons deel van dit schuldig verleden en moeten we vaststellen dat theologie in bepaalde omstandigheden misbruikt is om slavernij te rechtvaardigen. Als kerken benoemen we deze betrokkenheid, en willen we helpen recht te doen aan de nazaten van hen die soms generaties achtereen zijn geknecht en uitgebuit, waarbij we als kerken ons realiseren dat kerken destijds onderling verschilden qua mogelijkheden en dat er binnen diverse kerken ook verschillende geluiden te horen waren.'

Met deze verklaring werden verwachtingen gewekt die in de daarop volgende jaren niet werden ingelost. De verklaring kreeg geen vervolg in programma's gericht op herstel. Daar ligt voor kerken in ons land nog een grote taak.

Op weg naar de herdenking in 2023 van de afschaffing van de trans-Atlantische slavernij organiseert de Raad van Kerken in samenwerking met andere organisaties verschillende activiteiten ter bevordering van de bewustwording van de rol van de kerken in dit pijnlijke verleden en als stap in het proces van een heilzame verwerking van dat verleden.

Eén daarvan is deze uitgave, een handreiking voor bezinning en dialoog vol oproepen en vragen onder de titel *Eindelijk vrij?*, een titel die verwijst naar een uitspraak van Martin Luther King (zie het laatste artikel in dit nummer). Het vraagteken staat er echter niet zomaar. Het vraagteken duidt aan dat er nog veel werk te doen is als het gaat om enerzijds de doorwerking van het slavernijverleden tot in de huidige tijd (bijv. racisme) en anderzijds moderne vormen van slavernij en afhankelijkheid.

Het boekje bestaat uit vier delen die afzonderlijk worden ingeleid en die voorzien zijn van gespreksvragen. Het boekje beslaat een breed palet van onderwerpen. In het eerste deel gaat het over de opvattingen over slavernij in de Bijbel, vervolgens kijken we naar de geschiedenis en de rol van de kerken in de slavernij in de West en in de Oost. In het derde deel komen vertegenwoordigers van verschillende kerken in interviews aan het woord. Het vierde en laatste deel is gewijd aan de weg naar heilzame verwerking van het slavernijverleden.

Het verleden heeft lange schaduwen die onderhuids doorwerken. Voor een goed samenleven is het van belang dat de Nederlandse bevolking en de kerken in het collectieve geheugen ruimte maken voor deze beladen geschiedenis. Dan kunnen er nieuwe contacten en relaties ontstaan die een weg openen naar een nieuwe, gezamenlijke toekomst, die wij samen zullen schrijven.

Geert van Dartel | voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland

Psalm 146

*Loof de HEER, mijn ziel.
De HEER wil ik loven zolang ik leef,
mijn God bezingen zolang ik besta.*

*Vertrouw niet op mensen met macht,
op een sterveling, bij wie geen redding is.
Stokt zijn adem, hij keert terug tot de aarde,
op die dag gaat hij met zijn plannen ten onder.
Gelukkig wie de God van Jakob tot hulp heeft,
wie zijn hoop vestigt op de HEER, zijn God,*

*die hemel en aarde heeft gemaakt,
de zee en alles wat daar leeft,
Hij die trouw is tot in eeuwigheid,
recht doet aan de verdrukten,
brood geeft aan de hongerigen.
De HEER bevrijdt de gevangenen,*

*de HEER opent de ogen van blinden,
de HEER richt de gebogenen op,
de HEER heeft de rechtvaardigen lief,*

*de HEER beschermt de vreemdelingen,
wezen en weduwen steunt Hij,
maar goddelozen richt Hij te gronde.*

*De HEER is koning tot in eeuwigheid,
je God, Sion, van geslacht op geslacht.
Halleluja!*

(NBV21)

I Slavernij en de Bijbel

II Slavernij in Oost en West, in verleden en heden

III Interviews en column

IV Heilzame verwerking

Ter introductie

De Bijbel speelde een enorm belangrijke rol bij discussies over de slavernij in het Nederlands koloniaal verleden. Zowel voorstanders als tegenstanders gebruikten de bijbel om hun positie te verdedigen. Voorstanders van de slavernij wezen er bijvoorbeeld op dat slavernij overal in de Bijbel te vinden is. Daarnaast werd er vaak een beroep op de zogeheten 'Vloek van Cham' gedaan om uit te leggen waarom alleen zwarte mensen tot slaaf werden gemaakt. De Vloek van Cham gaat terug op het Bijbelverhaal over Noach die zijn zoon Cham (of eigenlijk zijn kleinzoon, Kanaän) vervloekte met de woorden dat hij voortaan zijn broers zou moeten dienen (zie Gen. 9:18-27). Omdat het woord voor 'zwart' in het Hebreeuws hetzelfde klinkt als Cham, dachten sommige theologen dat dit betekende dat het specifiek de zwarte volkeren zijn die de andere volkeren moesten dienen. Dit soort uitlegtradities bracht bisschop Choennie ertoe elders in dit tijdschrift de uitspraak te doen dat de Bijbel geen voor de hand liggende bondgenoot is voor slaafgemaakten. Maar gelukkig hebben ook tegenstanders van slavernij inspiratie weten te putten uit de Bijbel, bijvoorbeeld door te wijzen op de Exodus, waarschijnlijk het beroemdste verhaal aller tijden over bevrijding uit de slavernij.

In dit deel komen eerst twee Bijbelwetenschappers (een oud- en een nieuwtestamenticus) aan het woord over de slavernij in de Bijbel. Beide geven aan dat de Bijbel niet consequent voor of tegen slavernij is – de Bijbel spreekt, zoals zo vaak, niet met één stem. Anne-Mareike Wetter betoogt in haar mooie overzichtsartikel wel dat de Bijbel de bijl aan de wortel van het instituut legt. Deze positie namen ook veel tegenstanders van de slavernij (abolitionisten) in, maar is ook wel bekritiseerd. Annette Merz laat in haar bijdrage zien hoe een zorgvuldige lezing van het Nieuwe Testament een felle discussie zichtbaar maakt tussen slaafgemaakten, die hun positie in de kerk opeisten, en slaveneigenaren, die alles bij het oude wilden laten. De laatsten wonnen het pleit wellicht in de Oudheid, maar de eersten kunnen tot inspiratie dienen voor onze lezing van de Bijbel in het heden. Daarbij

benadrukt Merz ook dat het van groot belang is onderdrukten en slaafgemaakten zelf aan het woord te laten: hoe lazen zij de Bijbel, met wie identificeerden zij zich? Door met onderdrukte groepen uit het verleden en het heden de Bijbel te lezen, verrijken we onze blik op dat eeuwenoude boek.

Dit deel over de Bijbel wordt afgesloten met een persoonlijk en scherpe column door Yose Höhne Sparborth. Op basis van Genesis 9:8-17 bekritiseert ze een westerse christelijke cultuur die gedomineerd werd door witte mannen, en die tekort doet aan vrouwen, mensen van kleur en – gezien de klimaatcrisis – ook dieren en natuur. Zo geeft Höhne Sparborth ons een inkijkje in één van de, wellicht verrassende, stemmen die de Bijbel rijk is.

Slavernij in de Bijbel

‘Ik ben de HEER, uw God,
die u uit Egypte, uit de slavernij,
heeft bevrijd’ (Ex. 20:2)

Met deze woorden stelt God zichzelf voor aan de mensen die Hij tot zijn volk wil maken: Hij is de God die een einde maakt aan slavernij. Toch is de werkelijkheid complexer, zowel in Israël als in de eerste christelijke gemeenschappen. In de oud-oosterse en Grieks-Romeinse wereld was slavernij aan de orde van de dag. In het Romeinse Rijk bestond bijna een derde van de bevolking uit slaafgemaakten, door schuldslavernij of doordat ze werden meegevoerd uit een veroverd gebied.

De Bijbel rekent niet consequent af met het instituut slavernij. Wel legt hij de bijl aan de wortel ervan: het is niet zo dat de ene mens meer of minder waard zou zijn dan de andere, en de macht om iemand van zijn vrijheid te beroven geeft je niet het recht om dat ook echt te doen.

Israël en het Oude Nabije Oosten

De Israëlieten zijn aan het begin van hun bestaan als volk maar net ontsnapt uit een situatie van slavernij. De herinnering aan die slavernij in Egypte vormt in de wetten van Mozes dan ook de basis van verschillende regels rond de om-

gang met slaven. Zo mogen ook slaven genieten van de sabbatsrust (Deut. 5:14-15), krijgt een ontsnapte slaaf bescherming (Deut. 23:16-17) en moeten volksgenoten in schuldslavernij na zes jaar worden vrijgelaten (Deut. 15:12). Andere regels, in Exodus 21, beperken de willekeur van de meester. Wel blijft het systeem bestaan.

Grieks-Romeinse tijd

De Grieks-Romeinse tijd laat een ontwikkeling zien in de kijk op slaafgemaakten: Aristoteles zag hen nog vooral als ‘sprekend gereedschap’ (Politica 1:1-7), maar in de Romeinse tijd werd slavernij een lot dat iedereen kon over-

komen. Slaven namen binnen een huishouden soms belangrijke posities in, maar dat had geen invloed op de oneervolle status die aan hun bestaan als slaaf kleefde. Ongehoorzaamheid werd streng gestraft, met afranseling of zelfs de dood.

‘Als een slaaf’ en ‘losgeld voor velen’

Het Nieuwe Testament brengt Jezus op twee manieren in verband met slavernij. Om te beginnen benadrukken verschillende auteurs dat Jezus afstand nam van zijn machtspositie om te worden als een slaaf (Joh. 13:4-16; Filip. 2:7; in beide gevallen wordt het Griekse woord *doulos* gebruikt, ‘slaaf’). Zijn volgelingen krijgen de opdracht om Hem hierin na te volgen: wij moeten niet naar de hoogste positie streven, maar elkaar in liefde dienen.

Ten tweede wordt de dood aan het kruis (die trouwens vooral opstandelingen en slaven ten deel viel) omschreven als ‘losgeld’ (Marc. 10:45; 1 Tim. 2:6). De bevrijding die Jezus brengt, wordt zo in verband gebracht met het gebruik binnen de Grieks-Romeinse wereld dat een slaaf zijn of haar vrijheid kon kopen door een vastgesteld bedrag te betalen. Regelmatig roept onder andere Paulus zijn lezers op dan ook in vrijheid te leven, en zich niet weer als slaven te onderwerpen aan de machten van de wereld (bijvoorbeeld Gal. 4:3).

Concreet?

Gaat het christelijk geloof samen met het in stand houden van slavernij? De eerste christenen leken te vinden van wel: uit de brieven in het Nieuwe Testament blijkt dat de christelijke gemeente uit vrije mensen én slaven bestond, en dat er onder de lezers ook slavenhouders waren (bijvoorbeeld Ef. 6:9). Aan de andere kant rekent Paulus radicaal af met het idee dat er binnen de gemeente verschil zou zijn tussen slaven en meesters: ‘Er zijn geen Joden of Grieken meer, slaven of vrijen, mannen of vrouwen – u bent allen één in Christus Jezus’ (Gal. 3:28). En in de brief aan Filemon zet hij al zijn retorische gaven in om de ontvanger over te halen zijn weggelopen slaaf Onesimus als gelijkwaardige broeder aan te nemen, en hem bij voorkeur zelfs vrij te laten.

Hiermee wordt een belangrijke beweging ingezet: Paulus en andere schrijvers van het Nieuwe Testament komen niet in opstand tegen een systeem dat in hun tijd een bijna niet weg te denken onderdeel van de sociale en economische werkelijkheid vormde, maar bepleiten wel keer op keer dat het er in de christelijke gemeente anders aan toe moet gaan. Zoals de Israëlieten hun ervaringen in Egypte moeten meewegen in hun omgang met slaafgemaakten, is voor christenen de bevrijding door Jezus en zijn voorbeeld bepalend voor de manier waarop zij naar situaties van ongelijkheid en onvrijheid kijken. Die komen niet overeen met hoe God ons

‘Paulus en andere schrijvers van het Nieuwe Testament komen niet in opstand tegen een systeem dat in hun tijd een bijna niet weg te denken onderdeel van de sociale en economische werkelijkheid vormde, maar bepleiten wel keer op keer dat het er in de christelijke gemeente anders aan toe moet gaan.’

leven bedoeld heeft, en daarin ligt een voortdurende uitdaging en opdracht voor mensen die zichzelf als burgers van Gods koninkrijk beschouwen. Dat leidt tot een kritische houding tegenover allerlei vormen van moderne (kind)slavernij, en zet bijvoorbeeld ook aan tot nadenken over de geschiedenis van westerse landen als koloniale machten en slavenhouders. ■

Deze tekst verscheen eerder in Bijbel met bijdragen over geloof, cultuur en wetenschap. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap 2022.

Hoe wordt de Bijbel een bondgenoot bij de heilzame verwerking van het slavernijverleden?

Door Annette Merz

Als het gaat om het gebruik van Bijbelteksten in het slavernijvraagstuk, dan is er één constante in de geschiedenis van het christendom: verdeeldheid, meerstemmigheid en ambiguïteit. Om te beginnen spreekt de Bijbel, en zeker het Nieuwe Testament, waarop ik me hier vooral concentreer, niet met één stem. Vanaf het begin werd een discussie en strijd gevoerd over de positie van slaven in de christelijke gemeenten. Dit weinig bekende feit zal hieronder kort toegelicht worden. Daarna volgen enkele hoogtepunten uit de nog slechts fragmentarisch bekende geschiedenis van het gebruik en misbruik van Bijbelse teksten in de context van de Nederlandse koloniale geschiedenis. Ik sluit af met gedachten over de hermeneutische uitdaging om tegenwoordig op een heilzame manier om te gaan met de Bijbel wanneer het gaat om dit pijnlijke en gevoelige onderwerp.

Principiële gelijkheid?

Ten tijde van Paulus kreeg iedere nieuwe gemeentelid bij de doop een nieuwe identiteit als kind van God toegesproken. Voor alle gedoopten gold dat de categorieën, die de mensen in de toenmalige wereld onderscheidden, niet meer zouden gelden onder degenen die in Christus één waren geworden: 'hier is niet Jood noch Griek, slaaf of vrije, man of vrouw' (Gal. 3:27-28). Etniciteit, maatschappelijke status en gender werden binnen het ritueel irrelevant verklaard. Dit propageerde de utopische overtuiging van een principiële gelijkheid van alle mensen voor God en in Christus midden in een samenleving, waarin de genoemde verschillen als hiërarchieën het sociale leven bepaalden. Paulus probeerde deze nieuwe realiteit in Christus ook in het dagelijks leven vorm te geven, in zijn eigen woorden: 'in het vlees én in de Heer' (Filemon 16). Dat hield in, dat de slavenbezitter Filemon zijn tot geloof gekomen slaaf Onesimus als 'meer dan een slaaf, als een geliefde broeder' moest ontvangen op dezelfde manier als hij Paulus zelf zou ontvangen (Filemon 16-17). Hij noemde 'geroepen slaven' vrijgelatenen van de Heer, terwijl geroepen vrijen 'slaven van Christus' waren (1 Kor. 7:22). Er is nauwelijks iets bekend over de reactie van tijdsgenoten op deze opmerkelijke woorden en praktijken, noch over compromissen, die Paulus zeer waarschijnlijk ook al moest maken. Maar in de generaties na hem zien we een hevige strijd losbarsten over de positie van slavinnen en slaven. Het zijn met name twee ontwikkelingen, die binnen het christendom de regels van de op slavenarbeid draaiende samenleving (her-) introduceerden en ideologisch bevestigden:

de invoering van de huistafeltraditie (regels over de omgang als gezin/huishouden) in de naam van Paulus (Kol. 3:18-4:1 en verwante teksten) en de onderscheiding van geestelijke en materiële vrijheid. Twee teksten laten bijzonder duidelijk zien, dat zij een reactie zijn op door slaven geclaimde verbeteringen van hun status, 1 Tim. 6:2 en Ign. Pol. 4:2.

Het zijn met name twee ontwikkelingen, die binnen het christendom de regels van de op slavenarbeid draaiende samenleving (her-)introduceerden en ideologisch bevestigden: de invoering van de huistafeltraditie in de naam van Paulus en de onderscheiding van geestelijke en materiële vrijheid.

Pittig debat

1 Tim. 6:2 verbiedt slaven, hun heren 'de gepaste hoogachting te onthouden omdat zij [de slaven] broeders zijn' en eist in tegendeel dat zij 'hun slavendienst beter moeten doen, omdat zij [de heren] gelovigen zijn en geliefden'. Hier horen we een echo van een pittig debat, waarin slaven hun stem lieten horen en eisten dat zij als broeders en zusters van hun heren meer op gelijke voet met hun mochten staan, net zoals Paulus aan Filemon had gevraagd. Dit werd door de heren uitgelegd als onacceptabele minachting en gepareerd met de eis om broederliefde te bewijzen door betere slavendienst.

In Kol. 3:23-24 wordt slavendienst als dienst aan Christus gedefinieerd. Men kan erover twisten of dit de slaven meer innerlijke vrijheid gaf van hun lot of hen juist ook mentaal tot slaven maakte, een voorbeeld van de enorme meerduidigheid van sommige teksten.

In de brief van Ignatius, die aan het begin van de tweede eeuw bisschop van Antiochië in Syrië was, aan zijn ambtsbroeder

van Smyrna, Polykarp, lezen we over een bestaande praktijk om slaven en slavinnen op kosten van de gemeente vrij te kopen. Maar Ignatius waarschuwt tegen deze praktijk: 'zij zullen niet hoogmoedig zijn, maar ter ere van God hun slavendienst nog beter doen (een allusie naar 1 Tim. 6:2!), zodat zij een 'betere vrijheid' van God zullen ontvangen. Zij moeten er niet op aandringen om op gemeentekosten vrij te worden, opdat zij niet als 'slaven van begeerte' onmaskerd zullen worden.' Deze argumentatie gebruikt een gekerstend stoïcijns concept (ware vrijheid is innerlijke vrijheid) en combineert dit met de manipulatieve insinuatie dat het gerechtvaardigde verlangen naar vrijheid een onchristelijke gehechtheid aan de materiële wereld verraadt en dus de kop moet worden ingedrukt.

Ik concludeer dat de literatuur van de eerste honderd jaar geschiedenis van het christendom een diepe verdeeldheid openbaart over de kwestie hoe men in eigen kring om moest gaan met slaafgemaakte of in slavernij geboren gemeenteleden. De stem en het terechte belang van de slaafgemaakten heeft sporen in de overlevering achtergelaten, maar hoe langer hoe duidelijker voert de stem en het belang van de slavenbezitters de boventoon.

Bijbelgebruik van slaafgemaakten

De geschiedenis van het gebruik van de Bijbel in de koloniale periode met betrekking tot dit thema moet nog worden geschreven. Het onderzoeksproject 'Kerk en slavernij in het

Nederlands koloniaal rijk: geschiedenis, theologie en erfenis' van de Protestantse-Theologische Universiteit, Vrije Universiteit en Universiteit van Curaçao is bezig om hier een systematische inventarisatie naar te doen en zo veel mogelijk alle stemmen en discoursen boven water te krijgen. Net als in de vroegchristelijke periode zijn de stemmen van slaafgemaakten zwaar ondervertegenwoordigd. Maar ze zijn er wel. Twee voorbeelden uit de eerste publicaties van ons project: lang was bekend, dat vele voorstanders van de slavenhandel de vloek van Cham (Gen 9:25-27) aanhaalden om te bewijzen dat Afrikaanse volkeren door God voorbestemd waren om slaven te zijn (en heidenen te blijven). Maar er is ook de op zichzelf staande profetische stem van de gedoopte Surinaamse slavin Isabella die rond 1730 de blanken ervan beschuldigt 'kinderen van de duivel' te zijn zolang zij 'de werken van de duivel doen' (zie Joh. 8:44) en zich tegenover hen als gedoopt kind van God (!) begrijpt in navolging van het voorbeeld van de Ethiopische eunuch uit Hand. 8:26-39 (geciteerd door Jan Willem Kals, *Neerlands hooft- en wortelonde*, 1756 en besproken door Stoutjesdijk 2023). Vaak gebeurde de bekering van slaafgemaakten in de 19e eeuw expliciet met de boven besproken nieuwtestamentische gedachte, dat christelijke slaven of vrijgelatenen de gevestigde orde met

daarin hun ondergeschikte rol als gehoorzaam aan Christus zouden accepteren. Maar daarnaast bestaat ook de marron-theoloog Johannes King (1830-1898), die een bevrijdings-theologie avant-la lettre ontwikkelde, door de Bijbel te lezen vanuit de traditie van marrons, gevluchte voormalige slaven, en die de geknechte zwarte bevolking met het onderdrukte volk Israël vergeleek (Stoutjesdijk 2022).

Dit gemêleerd beeld overziend, hoe kan de Bijbel in de verwerking van het slavernijverleden een constructieve en misschien zelfs heilzame rol spelen? De belangrijkste voorwaarde is in mijn ogen om te erkennen, dat er niet één verhaal van Bijbel en slavernij bestaat, maar vele verhalen in en mét de Bijbel. Met name de manieren hoe slaafgemaakten en hun nazaten zelf de Bijbelse beloftes en verhalen oppakten,

Met name de manieren hoe slaafgemaakten en hun nazaten zelf de Bijbelse beloftes en verhalen oppakten, verdienen veel meer aandacht in Bijbelwetenschap, geschiedenis en theologie.

verdienen veel meer aandacht in Bijbelwetenschap, geschiedenis en theologie. Bij ieder narratief dat we binnen de dominante, slavernij steunende theologie tegenkomen, moeten we ons afvragen welke counter-narratieven erop denkbaar zijn en of er sporen van te vinden zijn in de kritisch gelezen mainstream documenten zelf of erbuiten. Het is niet behulpzaam om de ogen te sluiten voor de onderdrukkende kant van het Bijbelgebruik, noch zich daarop blind te staren. Kritische inventarisatie en ideologiekritiek kunnen hopelijk helpen om herhaling en geheugenverlies te voorkomen en geven de nodige erkenning aan het berokkende leed. Maar ze zijn op zich zelf nog niet helend en creëren geen gezamenlijke toekomst vrij van racisme, achterstelling en uitbuiting. Die is alleen te

Kritische inventarisatie en ideologiekritiek kunnen hopelijk helpen om herhaling en geheugenverlies te voorkomen en geven de nodige erkenning aan het berokkende leed. Maar ze zijn op zich zelf nog niet helend en creëren geen gezamenlijke toekomst vrij van racisme, achterstelling en uitbuiting. Die is alleen te verwachten van nieuwe praktijken.

verwachten van nieuwe praktijken. Bijvoorbeeld door met elkaar als gelijkwaardigen voor een rechtvaardige samenleving te strijden of door een open dialoog te voeren over de Bijbel en andere identiteitsbepalende culturele tradities. ■

Gebruikte literatuur/verder lezen

David M. Goldenberg, *The Curse of Ham. Race and Slavery in Early Judaism, Christianity, and Islam* (Princeton 2003).

Annette Merz, 'Believers as 'Slaves of Christ' and 'Freedpersons of the Lord': Slavery and Freedom as Ambiguous Soteriological Metaphors in 1 Cor 7:22 and Col 3:22-4:1', *NTT Journal for Theology and the Study of Religion* 72:2 (2018), 95-11.

Annette Merz, *Die fiktive Selbstauslegung des Paulus. Intertextuelle Studien zur Intention und Rezeption der Pastoralbriefe* (Göttingen/Fribourg 2004), 245-267.

Martijn Stoutjesdijk, 'Toen drong het zuchten en kreunen van de slaven door tot de oren van God.' Bijbel en beeldgebruik bij marron-theoloog Johannes King (1830-1898)', *Tijdschrift voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis* (te verschijnen in de zomer van 2023).

Martijn Stoutjesdijk, 'Een authentieke zwarte stem in een witte tekst? De totslaafgemaakte christen Isabella in het werk van Jan Willem Kals', *Kerk en Theologie* 74:1 (2023), 38-56.

Dan zegt God tot Noach en tot zijn zonen met hem, - hij zegt: ik van mijn kant, hier ben ik, ik breng tot stand: een verbond van mij met u, - en met uw zaad na u; met alle levende ziel die met u is, met alle vogels en het vee en al wat in het wild op de aarde met u leeft, - met allen die zijn weggetrokken uit de ark, met al wat leeft op aarde [...]

De tekst van het verbond dat God met Noach sluit (Genesis 9:8-17) is een zeer bijzondere Bijbeltekst. Er wordt zelden of nooit bij stilgestaan, maar de tekst geeft twee zeer bijzondere getuigenissen inéén: God sluit een verbond met alle levende wezens - daar zijn vogels en het vee op het veld en de dieren in het wild en in het water bij inbegrepen: alle levende wezens die in Genesis 1 geschapen werden. En: tot ZEVEN maal toe benoemt God in deze tekst dat verbond.

De gewijde schrijver die deze tekst neerschreef, confronteert ons met een God voor wie alle levende wezen op aarde eenzelfde betekenis hebben: voor God de moeite waard om er zich tot zeven maal toe aan te verbinden. Na de watervloed: als een herschepping in woorden van al wat leeft op aarde - de zeven dagen van Genesis 1 nog eens overgedaan. Ik zou zeggen, met een dergelijke beschrijving van God en Haar/Zijn Verbond met alle levende wezens is er helemaal

Een Herscheppings-verhaal

Door
Yosé Höhne Sparborth

geen ruimte voor het achteloos doden van dieren, oorlogszuchtig heersen over mensen en volken en hen doden, tot vernietiging toe uitbuiten van de schepping, en - beschamend dieptepunt - hele mensengroepen zielloos verklaren en onderwerpen aan de gruwelijkste vormen van uitbuiten en uitmoorden.

Wij, 'christelijke wereld', zijn toch helemaal nergens meer als we Europa's praktijken van de laatste vijfhonderd jaar tegen het licht houden van dit herscheppingsverhaal na de zondvloed? Dit verhaal heeft vele facetten, maar ik focus me in deze column op de geschiedenis van kolonialisme, slavernij en racisme.

Slavernij en racisme

Jaren tachtig benoemde de directeur van het Derde Wereldcentrum aan de Universiteit van Nijmegen, Gerrit Huizer, de Europese praktijken al in actieve zin: 'Wij hebben de zuidelijke wereld vijfhonderd jaar lang onderontwikkeld.' In die vijf eeuwen werd er in grote delen van de wereld dus ijverig onderontwikkeld, volkenmoord bedreven, roven verheven tot de kunst van de markt en inheemse bevolkingen op uiteenlopende wijzen onderworpen aan die hebzucht. En werden miljoenen Afrikanen zielloos verklaard en als handelswaar versleept, verkocht en slaaf gemaakt.

Ook een dieptepunt in 'christelijkheid' werden de legitimaties. 'Negers' hadden geen ziel; 'Indianen' hadden geen ziel. Eigenlijk hadden alleen witte mannen een ziel, dat zag je ook in de kerk. Of, om preciezer te benoemen wat er gebeurde: God werd bij de kerstening van Europa een witte man, en zo werden witte mannen goden - die zich ook als zodanig gingen gedragen. Of ze zich al in voor-christelijke tijden zo gedroegen? Het verhaal van de zondvloed is wereldwijd bekend. Het Verbond dat God sluit met alle levende wezen, kreeg zeer veel minder aandacht. De 'grote belangen' werden er niet mee gediend, vermoedelijk? 'Christelijk bijbels' geheugen betoonde zich nogal selectief.

Van 'roomsche praktijken' naar Fort Elmina

In het Nederland dat een godsdienstoorlog tegen Spanje vocht (1568-1608) en de gevechten met Spanje voortzette om de wereldhegemonie (1608-1648), was die omslag binnen één generatie een feit. Anno 1600 kwam in Holland de vraag naar slavenhouderij op, maar werd als 'roomsche praktijken' absoluut afgewezen en felle debatten over de slavenhouderij volgden. Rond 1620 vertrokken de eerste Hollandse slaven-schepen vanaf Afrika's westkust naar Brazilië en in 1637 werd Fort Elmina veroverd op de Portugezen. Daarmee nam Holland de leiding van Portugal over in deze vorm van handel, en de katholieke kerk op de binnenplaats van het kasteel werd in tweeën gedeeld en gedegradeerd tot slavenmarkt en soldatenkantine. In 1863 besloot Holland bij wet de afschaffing van de slavenhouderij. Binnen Europa was het daarmee een van de laatste landen; Denemarken (1803), Groot-Brittannië (1834), Frankrijk (1794/1848) gingen voor.

In de begeerte naar rijkdom en macht keerde 'christelijk Europa' zich volledig af van zijn geloofsovertuigingen, ver voordat de secularisatie haar intrede deed.

De afschaffing van de slavenhouderij was een langdurig en moeizaam proces en ging gepaard met heftige discussies. En het verhaal van de slavernij is nog steeds niet ten einde:

geschat wordt dat heden wereldwijd ongeveer 45 miljoen mensen leven in feitelijke slavenhouderij: gedwongen arbeid verrichten en gedwongen in slechte onderkomens leven en weinig/geen betaling krijgen voor hun arbeid.

Groeiende inzichten gingen verloren

Bijna veertig jaar geleden was er al een discussie rond slaaf-gemaakten en slavenhouderij (ik schreef erover in 1986 en in 1988 in het *Tijdschrift voor Geestelijk leven*), die nu maar moeizaam op gang komt. Ze was er in volle omvang. Bijna alle maatschappelijke discussies uit de jaren zeventig en tachtig verdwenen echter van tafel, uit de kranten, uit de geheugens.

Tien jaar geleden (2013) herdacht de Raad van Kerken op 1 juli de afschaffing van de slavenhouderij. Voorbereid werd dat door de EBG, met steun van Klaas van der Kamp (Raad van Kerken), de Evangelische Alliantie en mij (2of3bij-EEN). Andere kerken hadden het te druk. Daarna werd het weer stil.

Nu, 19 december 2022, sprak premier Rutte. Er is nu een maatschappelijk debat dat niet meer zo snel onder tafel gaat. Althans, zo hopen wij.

Hoop gloort aan de einder

Een belangrijke hoopvolle verandering is er gaande in de samenleving, sinds hoe-wel schoorvoetend, bepaalde vormen van structureel

onrecht tegen geselecteerde bevolkingsgroepen worden benoemd, onderzocht, toegegeven.

De hoop, dat wij als 'christelijke', 'westerse' samenleving werkelijk voorgoed leerden van ons historische verraad aan dat prachtige herscheppingsverhaal van Genesis 9, die hoop krijgt alleen een kans als die kleine dominante groep, die 'zeven vinkjes' (Luyendijk), voortgaand bestudeerd wordt. In *DOCAT; wat moet ik doen?*; *de Sociale Leer van de Kerk* kunnen we veel goede analyses vinden van de zondigheid waarmee de dominante wereld zichzelf gestalte geeft; van het menselijke verraad aan die God die een verbond sluit met Alle Levende Wezens. Ook in die zin gloort er hoop.

Werkelijk hoop zal er pas gloren als die 'zeven vinkjes' zodanig worden betrappt en onttroond dat God de ruimte krijgt om Zijn/Haar Verbond met alle levende wezen gestand te doen.

Dan pas zal weer ruimte gegeven zijn aan die God van Genesis 9, die in volmaakte woorden een verbond sluit met alle levende wezens.

De hoop dat er tegen die tijd - als de goden dezer wereld zijn ontzet uit hun almacht - nog voldoende levende wezens over zijn om Gods verbond met hen vreugdevol en levensvatbaar te maken, die hoop kan ons kracht geven. Vleugels misschien wel, want de tijd dringt. ■

Gespreksvragen bij deel I

Slavernij en de Bijbel

- De Bijbel staat vol met verhalen en wetten waarin slavernij als vaststaand gegeven wordt beschouwd. Hoe gaat u om met die teksten? Slaat u ze over, of probeert u er een nieuw perspectief op te ontwikkelen – zo ja: welk perspectief?
- Een belangrijk bijbels onderscheid is dat tussen lichamelijke en geestelijke slavernij. Dit onderscheid heeft in alle historische discussies over slavernij – tot aan het heden toe – een rol gespeeld. Hoe ziet u de relatie tussen beide? Is lichamelijke slavernij ‘belangrijker’ dan geestelijke slavernij? Waarom wel/niet?
- Yose Höhne Sparborth trekt in haar bijdrage het spoor over slavernij door naar het heden. Zij ziet een verband tussen de wijze waarop witte christenen omgingen met hun zwarte medemens en de manier waarop (wederom overwegend) witte christenen omgaan met de aarde en alle dieren op die aarde. Ziet u dit verband ook? Wat zijn verschillen/overeenkomsten tussen beide vormen van uitbuiting en welke opdracht voor vandaag volgt hieruit?

Gebed

*Soms ook ben ik het zelf
die fout was, boos, die koos voor zich
en pijn deed iemand zeer nabij of verder weg.
Het leven neemt ons mee naar waar
we niet graag willen gaan. De dingen
die we deden zijn gedaan, gezegd
en nooit meer draait de tijd terug.
Geen spijt maakt ongedaan.
Het leek of er geen keuze was
we doen of niets ooit anders kon
en later, met verstrijken van de tijd
is er echt onvermijdelijkheid.
Wat dan met mij, hoe kijk ik, hoe wij
in onszelf, het spiegelzwart, hoe kijkt
het oog dat alles ziet en weet?
Laat het geen strengste rechter zijn,
laat ons weten, ook van onszelf,
dat niemand feilloos is en altijd goed.
Pijn is ook wat leven doet.
Hoor ons. Zie ons staan.
Kijk ons met mededogen aan.*

Marjoleine de Vos

*Eerder verschenen in
de bundel Ons leven vierden,
geredigeerd door Bert Dicou,
Claartje Kruijff en Joost Röselaers*

I Slavernij en de Bijbel

II Slavernij in Oost en West, in verleden en heden

III Interviews en column

IV Heilzame verwerking

Ter introductie

Nederland heeft een belangrijke rol in de koloniale slavernijgeschiedenis gespeeld. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden had, in het bijzonder via de West Indische Compagnie (WIC), een aandeel van ongeveer 5% in de trans-Atlantische slavenhandel, wat concreet betekent dat er tussen de 500.000 en 600.000 slaafgemaakten door de Nederlanders van Afrika naar de Amerika's werden vervoerd. Een deel van de gevangen Afrikanen werd doorverkocht aan onder meer de Spaanstalige koloniën in Zuid-Amerika, een deel bleef in Nederlandse handen, en kwam terecht op plantages, in huishoudens en in een veelheid aan beroepen in Suriname, de Nederlandse Caribische eilanden (Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten) en een aantal koloniën die maar kort in Nederlandse handen zijn geweest (Nederlands Brazilië, Nieuw Nederland, Berbice, Demerara).

Recent is er ook steeds meer aandacht gekomen voor de rol die Nederlanders speelden in de slavernij in de Oost, onder meer door het werk van Reggie Baay en Matthias van Rossum. De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) had zelf een substantiële vraag naar slaafgemaakten voor onder meer infrastructurele werken (bijv. het bouwen van forten en wegen) en speelde daarnaast een belangrijke rol als handelaar en vervoerder van slaafgemaakten tussen de verschillende delen van Zuid-Oost Azië. Het aantal slaafgemaakten dat door Nederlanders werd vervoerd, verhandeld en gebruikt wordt tegenwoordig op meer dan een miljoen geschat. En hoewel slavernij inmiddels gelukkig juridisch overal afgeschaft is, is Nederland en zijn Nederlanders nog steeds betrokken bij allerlei vormen van moderne slavernij die vandaag de dag meer dan 28 miljoen mensen wereldwijd betreft (en dan hebben we het nog niet eens over allerlei vormen van ongezond en slecht gereguleerde 'normale' arbeid ten dienste van het rijke westen).

In dit deel proberen we een historisch beeld te schetsen van het Nederlands slavernijverleden en specifiek de rol van de kerk daarbij. Dit deel opent met een artikel van Martijn Stoutjesdijk over de kerken in de West en hun betrokkenheid bij de slavernij, zowel in theologische als in concrete zin. Vervolgens schildert Johan Roozer een grimmig beeld van het leven als slaafgemaakte in Suriname. In een krachtig gedicht over Tula, die in 1795 een slavenopstand leidde

op Curaçao, vertelt Gibi Bacilio het belangrijke verhaal van de veerkracht en moed van slaafgemaakten tegen de witte verdrukking in. Het deel vervolgt met een persoonlijke reflectie van Verry Patty op de rol van de kerk in de Oost, specifiek de Molukken. We sluiten af met een artikel door Merel van der Ven over moderne slavernij en de rol die kerken en christelijke organisaties, specifiek International Justice Mission, hierbij kunnen spelen.

Door Martijn Stoutjesdijk

**‘Het geene men
niet zoekt,
of niet wilt sien,
dat sal men ook
nooit vinden.’**

Kerk en slavernij in Suriname en de Caraïben

De predikant Jan Willem Kals (1700-1781) vond het een grote zonde en nalatigheid van de Gereformeerde Kerk in Suriname dat zij niet beter haar best deed de slaafgemaakten tot het christendom te brengen. Toen een ouderling zich verdedigde richting Kals door te zeggen dat hij geen enkel goed voorbeeld kende van een zwarte christen, reageerde Kals vinnig met de woorden die de titel van deze bijdrage vormen: als je niet zoekt, zul je ook niet vinden (zie Matt. 7:7). Gelukkig werd er uiteindelijk toch gezocht én gevonden, zowel door witte zendelingen en predikanten, als niet in de laatste plaats door de (voormalig) slaafgemaakten zelf. Dat heeft ertoe geleid dat er in de hedendaagse Caraïben en Suriname een veelkleurig palet aan kerken en godsdiensten aanwezig is: 'Je vindt er welhaast ieder geloof dat op Gods aarde ontkiemde,' schrijft Herman Vuijsje over Suriname.

In dit artikel schets ik kort het kerkelijk landschap en de rol van de kerken bij het slavernijverleden in het westelijk deel van het Nederlands koloniaal rijk (elders in dit nummer worden de kerken in de Oost besproken). Ik focus me op de koloniën waar de Nederlandse aanwezigheid het langst heeft geduurd, dus de Caraïbische eilanden en Suriname. Een andere beperking die ik mijzelf voor dit artikel heb opgelegd is dat ik me beperk tot de vier grootste traditionele kerken in de Caraïbische en Surinaamse context. Dat betekent dat ik niet inga op andere religies (winti, jodendom, hindoeïsme, islam) en een aantal kleinere kerken zoals de Waalse kerk, de labadisten, Anglicanen en de methodisten (de laatsten zijn in bijv. Sint Eustatius één van de grootste stromingen). Een steeds omvangrijker deel van het kerkelijk leven in de West wordt daarnaast ingenomen door een variëteit aan pinkster- en evangelische kerken. Omdat zij voor wat betreft het slavernijverleden van minder groot belang zijn, ga ik echter ook op deze kerken niet in.

De Gereformeerde Kerk

De Gereformeerde Kerk (later: Hervormde Kerk, nog later: PKN) nam als publiek erkende kerk een unieke, centrale en machtige positie in de koloniale samenlevingen en in Nederland in – vandaar dat ik aan deze kerk ook iets meer woorden besteed dan aan de andere kerken. De Gereformeerde Kerk was weliswaar geen officiële staatskerk, maar had wel een bevoorrechte positie in het publieke domein. Waar er op Europees Nederlands grondgebied tolerantie (of gedoogbeleid) was voor andere kerken,

was dat in de meeste koloniën in beginsel nog niet het geval. Pas in de achttiende en negentiende eeuw maakten andere kerken overzees hun entree, vaak in afstemming met de Gereformeerde Kerk. Er bestond een nauwe samenhang tussen de belangen van de kerk en die van de koloniale staat, die dikwijls versterkt werd door het feit dat gouverneurs predikanten konden wegsturen en doordat zowel koloniale raden als kerkenraden doorgaans voor een groot deel uit (vooraanstaande) planters en Compagnie-functionarissen bestonden. Hierdoor werd de Gereformeerde Kerk ook de kerk van de status quo, van de machthebbers, de slavenhouders. De kerk stond in Suriname dan ook bekend als een 'bakra kerki' (witte kerk) en in sommige koloniën lijkt de Gereformeerde Kerk actief zwarte mensen ontmoedigd te hebben lid te worden.

Er bestond een nauwe samenhang tussen de belangen van de kerk en die van de koloniale staat, die dikwijls versterkt werd door het feit dat gouverneurs predikanten konden wegsturen.

De Gereformeerde of Hervormde Kerk is op allerlei manieren betrokken geweest bij de slavernij. In bijvoorbeeld Suriname had de eerste gereformeerde predikant, Johannes Basseliers (1640-1689), een eigen suikerplantage met meer dan vijftig slaafgemaakten. Een naar Basseliers genoemde 'domini-krekie' herinnert nog steeds aan die plantage. Voor zover bekend hadden ook alle predikanten na hem slaven in dienst. Zo bezat predikant Andries Roelofsz (1802-1875) in 1848 nog elf slaafgemaakten. Het kerkelijk leven was volgens sommige auteurs ook niet denkbaar zonder slaafgemaakten. Zonder gespecialiseerde roeiers konden de predikanten immers niet hun uitgestrekte en aan de rivieren gelegen gemeente bezoeken.

Maar ook als het om theologie en legitimatie, dan wel kritiek, van de slavernij gaat, hebben gereformeerde predikanten een belangrijke rol gespeeld. Hoewel verschillende classes (regionale kerkvergaderingen) in eerste instantie (begin 17e eeuw) negatief tegenover de invoering van slavernij in het Nederlands koloniaal rijk stonden, keerde die opvatting onder invloed van gereformeerde predikanten als Godefridus Udemans (1571-1649), Johan Picardt (1600-1670) en Jacobus Capitein (1717-1747). Deze en andere theologen lieten zien dat de slavernij alomtegenwoordig was in de Bijbel en maakten een onderscheid tussen lichamelijke slavernij en geestelijke slavernij (slavernij van de zonde); alleen die laatste vorm van slavernij was écht belangrijk, meenden ze. Tot slot verkondigden sommige theologen, zoals Picardt, het belang van de vloek van Cham, die de raciale grondslag van de slavernij bijbels verankerde (zie het vorige deel van deze uitgave).

Maar binnen de Gereformeerde Kerk liepen ook kritische predikanten rond, vaak predikanten die zelf ervaring hadden in de West, zoals Johannes de Mey (met ervaring op St. Eustatius) en de eerder genoemde Jan Willem Kals (met ervaring in Suriname). Die laatste publiceerde *Neerlands Hooft- en wortelonde*, over het

feit dat de Nederlanders het nalieten hun best te doen hun slaafgemaakten te bekeren. Ook binnen het Nederlandse abolitionisme (=een beweging die naar afschaffing van de slavernij streefde) speelden hervormde predikanten, zoals Nicolaas Beets (1814-1903) en de theoloog en politicus Wolter Robert van Hoëvell (1812-1879), een rol. Uiteindelijk zou de Hervormde Kerk in 1858-1859 - slechts een paar jaar voor de juridische afschaffing van de slavernij - koning Willem III oproepen een eind te maken aan dit 'schandmerk' op het christendom.

De Lutherse Kerk

Een kerk die qua oorsprong en geloofsovertuigingen dichtbij de Gereformeerde Kerk stond was de eveneens protestantse Lutherse Kerk. Deze kerk was al vroeg aanwezig in de Nederlanden: in de Lutherse gemeente te Woerden werd sinds 1558 overeenkomstig de Augsburgse Confessie (een centraal Luthers belijdenisschrift) gepreekt. Veel Lutheranen vluchtten naar de relatief tolerante Republiek, om aan vervolging in het eigen land (Zuidelijke Nederlanden, Oostenrijk) te ontkomen. Later kwamen veel Duitse Lutheranen naar de Noordelijke Nederlanden vanwege de handel en welvaart. Ook in de koloniën was de Lutherse Kerk vaak de eerste kerk die naast de Gereformeerde Kerk zijn entree maakte. Waar een eerder verzoek tot de oprichting van een Lutherse gemeente in Suriname nog niet ingewilligd werd door de Gereformeerde predikanten, werd er in 1741 een vergunning verleend. Niet alleen qua oorsprong en overtuigingen staat de Lutherse Kerk dichtbij de Gereformeerde Kerk, maar ook in haar functioneren lijkt ze er sterk op. Net als de Gereformeerde Kerk focuste de Lutherse Kerk zich in de West op de witte planterselite en was zij weinig actief in de zending onder slaafgemaakten of vrijen van kleur. De Lutherse kerk stond in Suriname dan ook net als de Gereformeerde Kerk bekend als een 'bakra kerki' (witte kerk). De Verenigde Protestantse Gemeente in Curaçao, een vroege (1825) fusiekerk van de Gereformeerden en de Lutheranen, heeft een vergelijkbare reputatie.

Grote Stadskerk van de Evangelische Broedergemeente, Paramaribo

Ook qua betrokkenheid bij de slavernij zijn er veel gelijkenissen met de Gereformeerde Kerk. Net als de Gereformeerde Kerk hadden veel Lutherse predikanten en kerken slaven in bezit. Een bijzonderheid aan de Lutherse Kerk in Suriname is dat ze zelfs enige tijd een eigen plantage heeft gehad (vanaf 1757) om inkomsten voor de kerk te genereren, de zogeheten 'Kerkigron'. Bij de afschaffing van de slavernij ontvingen ook diverse Lutherse predikanten in Nederland sommen geld; zij en/of hun echtgenotes bleken belangen in plantages te hebben. Daarnaast weten we dat in de Lutherse Kerk (net zoals in andere kerken overigens) de zwarte leden op de achterste banken plaats moesten nemen en op een andere dag gedoopt werden (woensdag in plaats van zondag).

Ook in de Lutherse kerk vinden we zowel voor- als tegenstanders van de slavernij, de laatste vooral in de periode van het abolitionisme. Een belangrijke naam uit die laatste groep is Henricus Christiaan Millies (1810-1868), een Luthers theologisch hoogleraar die in 1847 het pamflet *Mag de Christen eigenaar van slaven zijn?* publiceerde. Zijn antwoord daarop was duidelijk: dat mag onder geen beding.

Evangelische Broedergemeente

Een geheel ander verhaal is de missie van de Hernhutters, Moraviërs of EBG (Evangelische Broedergemeente). Deze protestantse, op zending gerichte, stroming was vooral actief in de West en in zeer beperkte mate in Zuid-Afrika en Sri Lanka. Hoewel haar geschiedenis verder teruggaat, begint het voor ons relevante deel van de EBG-geschiedenis met Nikolaus von Zinzendorf (1700-1760) en de vestiging van de christelijke kolonie Herrnhut op zijn landgoed. De Hernhutters kenmerkten zich door hun roeping voor de zending. Vanuit Herrnhut, en later vanuit Zeist (Zeister Zendingsgenootschap, oprichting 1793), werden Moravische broeders en zusters uitgezonden naar onder meer de Caraïben. In Suriname waren ze, dankzij connecties van Von Zinzendorf, al vroeg (1735) aanwezig. De EBG was vanaf haar komst in de West meteen betrokken bij de slavernij. Allereerst, omdat de EBG-zendingen de slaafgemaakten zagen als hun belangrijkste zendingsveld. Hoewel de zendingen geen verzet predikten tegen de maatschappelijke orde (die was zo door God verordeneerd), wisten zij door onder meer hun solidariteit met de zwarte bevolking (waar ze vaak mee samenleefden), hun gerichtheid op onderwijs en hun boodschap van de

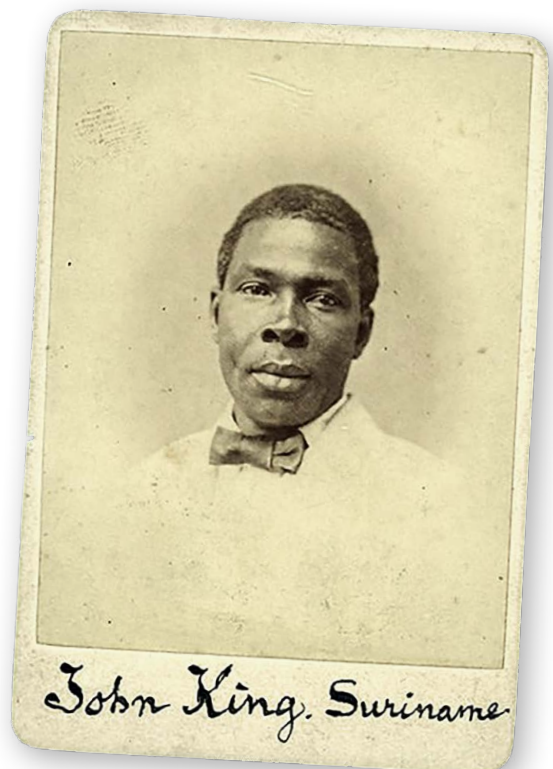
belofte van een betere wereld, veel (voormalige) slaafgemaakten voor het christendom te winnen. De EBG vormt daardoor in Suriname nog steeds het grootste protestantse kerkgenootschap.

Maar de relatie van de EBG met de slavernij is complex. Zo bezat ook de EBG talloze slaafgemaakten. Volgens onderzoek van Van Galen had de EBG in 1846 61 slaafgemaakten in bezit. Slechts onder druk van de internationale leiding van de kerk worden deze slaafgemaakten gefaseerd vrijgemaakt. Daarnaast stelde de EBG zich wellicht af en toe té welwillend op tegenover de slaveneigenaren. De EBG-zending Nils Otto Tank (1800-1864) ergerde zich zo aan de wreedheid van plantage-eigenaren en hun onwil om hun slaafgemaakten tot het christendom te brengen dat hij er in Nederland een vlamdend 'circulaire' aan wijdde (1848). Daarop besloot de EBG afstand van Tank te nemen, uit angst haar positie in de kolonie kwijt te raken. Anderzijds gingen de EBG-zendingsactiviteiten al veel te ver voor christenen uit andere kerken. Zo schreven enkele zwarte christenen uit St. Thomas dat hun EBG-doop belachelijk gemaakt werd als 'hondedoop' door hun witte mede-christenen.

Belangrijk om hier op te merken is dat de EBG, naar het lijkt eerder dan de andere kerken, de mogelijkheid bood voor zwarte mensen om functies in de kerk op zich te nemen. Een mooi voorbeeld hiervan is Johannes King (1830-1898), een Surinaamse marron (=afkomstig van slaafgemaakten die van de plantages gevlucht zijn) die zich zou ontwikkelen tot zendingeling en voorganger binnen de EBG. In zijn schrijven vergelijkt hij de Nederlanders en hun onwil om hun slaafgemaakten vrij te laten met de Egyptenaren die hun Israëlitische slaven niet wilden laten gaan. Hij geeft ons daarmee een vroeg zwart perspectief op de rol van kerk, theologie en christendom in de Nederlandse koloniën.

Rooms-Katholieke Kerk

De plaats van de Rooms-Katholieke Kerk in het Nederlands koloniaal rijk is een complex fenomeen, dat nadere bestudering vereist. Vanwege de reformatie en de oorlog met het katholieke Spanje, zetten de Nederlanden zich doorgaans af tegen de katholieke kerk. In eerste instantie werd de slavernij ook afgedaan als een slecht, 'paaps,' verschijnsel, en theoloog Georgius de Raad (1625-1667) waarschuwde er later tegen slaafgemaakten aan de katholieken, ofwel de Antichrist, te verkopen, daar het hun eeuwige verdoemenis zou betekenen. In een groot aantal koloniën was er voor de komst van de Nederlanders al een Portugese aanwezigheid, en daardoor ook een katholieke presentie. De Nederlanders spanden zich er zeer voor in deze katholieken tot het calvinisme te bekeren. Echter, in de meeste koloniën werd enige presentie van de katholieke kerk, vroeger of later, gedoogd.

Als minderheidskerk zette de katholieke kerk zich in sommige delen van het Nederlands koloniaal rijk bijzonder in voor de bekering van de zwarte bevolking, zoals na 1840 in Suriname. In Curaçao is de katholieke kerk nog steeds de dominante kerk van de (zwarte) bevolking, net als op Bonaire, Aruba, Saba en Sint Maarten. In Curaçao speelt hierbij mee dat het eiland diende als overslaghaven voor slaafgemaakten richting de Spaanstalige koloniën van Zuid-Amerika. Deze koloniën eisten dat de aan hun geleverde gevangen Afrikanen katholiek gedoopt waren, waarvoor een handjevol priesters op het eiland toegestaan werd.

Als het gaat om de betrokkenheid bij de slavernij heeft de katholieke kerk in het Nederlands koloniaal rijk verschillende gezichten. Enerzijds weten we dat geestelijken uit de katholieke kerk, net als de andere besproken kerken, slaafgemaakten bezaten. De in Suriname werkzaam zijnde bisschop Grooff stelde in 1842 bijvoorbeeld het slavenkind Cornelis in vrijheid. Bij zijn manumissie kreeg Cornelis de achternaam Foorg mee, een omkering van de achternaam van de bisschop - zoals dat vaak in de West gebeurde. Anderzijds werkte en sympathiseerde de katholieke kerk, vermoedelijk méér dan in katholieke koloniën, met de zwarte bevolking. De beroemde pater Petrus (Peerke) Donders (1809-1887) schreef in 1846 in een brief: 'Ja, de goede God, zo hoop ik, zal in zijn barmhartigheid en gerechtigheid het lot van de ongelukkige en zo lang verdrukte slaaf verzachten en hem [de] vrijheid schenken [...]'.

Slot
Naar de rol van de kerken bij het Nederlands slavernijverleden moet nog enorm veel onderzoek gedaan worden. Zoals al in de bijdrage van Annette Merz opgemerkt, is er recent bij de Protestantse Theologische Universiteit, de Vrije Universiteit en de University of Curaçao een gezamenlijk onderzoeksproject van start gegaan om aan deze vraag tegemoet te komen. Hierboven heb ik getracht korte

overzichten te geven van wat we per kerk al wél weten over haar betrokkenheid bij de slavernij. Het is belangrijk hierbij te benadrukken dat ons beeld van deze kerken onder invloed van nieuw onderzoek kan veranderen én dat het algemene beeld steeds per tijdperk en per kolonie bijgesteld moet worden. Ook hiervoor geldt wat in de titel van deze bijdrage doorklinkt: wie op zoek gaat naar meer historische gegevens over dit specifieke aspect van de Nederlandse slavernij- en kerkgeschiedenis, zal zeker vinden. ■

Suggesties om verder te lezen

Pearl I. Gerding, *Op weg naar grotere hoogten.*

Een geschiedenis van een kerk (Paramaribo 2019 [vernieuwde editie]).

Leendert Jan Joesse, *Geloof in de Nieuwe Wereld.*

Ontmoeting met Afrikanen en Indianen (1600-1700) (Kampen 2008), in het bijzonder pp. 511-529.

Maria Lenders, *Strijders voor het Lam. Leven en*

werk van de Herrnhutter Broeders en Zusters in Suriname 1735-1900 (Leiden 1996).

Johan M. van der Linde, *Surinaamse suikerheren en hun kerk* (Wageningen 1966).

Joep Vernooij *De regenboog is in ons huis. De*

kleurrijke geschiedenis van de r.k. kerk in Suriname (Nijmegen 2012), in het bijzonder pp. 25-54.

Herman Vuijsje, *God zei met ons Suriname. Religie als vloek en zegen* (Zutphen 2019).

Zie ook onze brochure 'De rol van de protestantse kerk bij het Nederlands slavernijverleden', gratis te downloaden via <https://www.pthu.nl/media/downloads/kerk-en-slavernij/brochure-de-rol-van-de-protestantse-kerk-bij-het-nederlands-slavernij-verleden-2022.pdf>

Dit artikel is deels gebaseerd op de auteurs bijdrage aan het onderzoeksproject 'Staat en slavernij: Een terreinverkenning van het Koninkrijk der Nederlanden'.

Een terugblik op het leven van slaafgemaakten

Door Johan Roozer

Dit artikel verwoordt waarom onderzoek naar de doorwerking van het slavernijverleden in Suriname van belang is en geeft inzicht in het plantageleven, de religieuze en culturele vrijheden die invloed hadden op de politieke besluitvorming in die tijd in Nederland en in de opvatting van dominee Picardt over hoe slaafgemaakten behandeld moesten worden.

De Nederlandse slavenhandel begon in 1621. Toen werd de West-Indische Compagnie (WIC) opgericht. Tussen 1650 en 1830 brachten voornamelijk Nederlandse slavenhandelaren ruim 350.000 slaafgemaakten naar Suriname.

Het leven op de plantage en het plantage productiesysteem waren wreed en meedogenloos. De slaafgemaakten hebben voortdurend geleden onder schending van hun lichamelijke integriteit, systematisch martelingen, intimidatie en onderdrukking. Het oogmerk van de Nederlanders om te handelen in mensen was puur uit economisch en financieel winstbejag. Voor het ontwikkelen van het plantage productiesysteem, was menselijke arbeid een primaire factor.

De slaafgemaakten hadden geen enkel recht. Nadat de plantage was gesticht, woonden en werkten er eenvoudigweg een verzameling mensen die in geen enkel opzicht een samenleving vormden. Een plantage kon in dit stadium gezien worden als een gevangenis. Alle gevangenen waren van Afrikaanse afkomst, uit verschillende gebieden en volkeren afkomstig. Vrouwen vormden tussen 10 en 30% van het geheel en plantages met

uitsluitend mannelijke slaafgemaakten waren niet zeldzaam.

Voedsel werd door de eigenaars verstrekt vanuit economische overwegingen, behuizing moest zuinig en veilig zijn. Kleding was ook schaars en het was bijzonder provocerend voor de slaafgemaakten op de meeste plantages wanneer de vrouwen werden verkracht door de blanke meesters of blanke basja's (opzieners) en soms moesten toekijken hoe de mannen in stukken werden gehakt als zij probeerden dit te voorkomen. Volgens John Gabriël Stedman heeft dit in vele gevallen de slaafgemaakten in Suriname tot krankzinnigheid gedreven, of geleid tot vele zelfmoorden of ze werden verdrietig en kwijnden weg door ziektes. Sommige mannen en vrouwen vluchten naar het bos om zich te voegen bij de rebellie van andere gevluchte slaafgemaakten.

De arbeidstijd was strikt geregeld evenals de controle van de vrijetijdsbesteding. In 1741 werd door middel van een plakkaat afgekondigd dat het alle slaven en slavinnen verboden is overdag of 's avonds bijeen te zijn om te praten, te lopen of te baljaren. Anders is het elke blanke toegestaan dergelijke slaven te slaan en

uiteen te doen gaan. Elke slaaf die zich in dat geval tegen de blanke verzet, zal de eerste maal in Paramaribo geseseld worden. Bij de tweede maal zal hij of zij op twee achtereenvolgende dagen in Paramaribo geseseld worden en bij de derde maal drie achtereenvolgende dagen.

Een arbeidsdag duurde 10 uur en de werkweek 6 dagen. In de oogsttijd werden er langere uren gemaakt en er werd ook op de zondag gewerkt. Op de joodse plantages, - de plantages, waar van de slavenhouders joods waren - werd niet gewerkt op de zaterdag, gelijk de dag van de sabbat. Dit leidde tot problemen met de slaven van niet-joodse plantages en tussen joodse slavenhouders enerzijds en het Gouvernement en protestantse slavenhouders anderzijds. Vooral de laatste groep vond dat hun slaven op de nabijgelegen plantages ontmoedigd werden door de joodse planters en waren van oordeel dat dit tot onrust leidde bij de slaven en schade berokkende aan de plantages. In 1669 besloot het Gouvernement dat joodse planters hun slaven niet voor zaterdagmiddag mochten laten trommelen. Voorts dat niemand zijn slaven vóór zondagnacht twaalf uur aan het werk mocht zetten, op straffe van vijfhonderd pond suiker voor elke keer dat iemand een van deze bepalingen overtrad.

Na de Vrede van Munster (1648) ontstond de Republiek der Verenigde Nederlanden en werd religie een zeer belangrijk aspect van de samenleving.

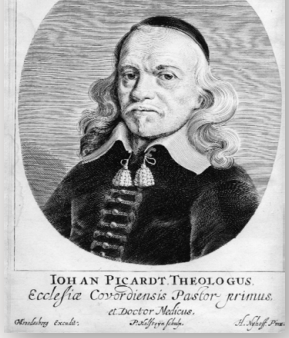
Met de toename van de slavenhandel ontstond ook discussie binnen en onder geloofsstromingen over de ethische kant ervan. De conclusie die uit deze discussies getrokken werd is dat de slavenhandel werd gezien als ethisch rechtvaardig. De predikant Picardt (1600-1670) meende onder andere dat negerslaven flink getuchtigd moesten worden, opdat zij nog van enig nut voor de mensheid zouden zijn. Een citaat uit 1660 van Johan Picardt is als volgt: 'Deze mensen [De Afrikanen] zijn zo genaturaliseerd, dat wanneer zij in vrijheid gesteld of

lieftallig gekoesterd worden, zij niet zullen deugen en weten haar zelfs niet te gouverneren: maar indien

men gedurig met rotting in haar lendenen woont, en dat men de zelfde telkens zonder genade bastonneert [afranselt], zoo heeft men goede diensten van dezelfde te verwachten; zo dat haar welvaart bestaat in slavernij.' (zie Emmer, 38)

Picardt meent dus dat, als de Afrikanen vrijheid geboden worden of lieftallig gekoesterd worden zij niet zullen deugen, maar dat als ze zonder genade geslagen worden goed dienst zullen doen.

Aan het einde van de slavernij aan het einde van de 19e eeuw waren er nog minder dan 33.000 slaafgemaakten in Suriname over. De herdenking van de afschaffing van de slavernij 160 jaar geleden is aanleiding om extra onderzoek te doen naar armoede, dehumanisering, onderontwikkeling, sociale uitsluiting, economische ongelijkheid, racisme, rassendiscriminatie, medisch-psychische gezondheid onder de nazaten van slaafgemaakten. ■

Gebruikte literatuur/verder lezen

Hendrikus Berkhof, *Geschiedenis der Kerk* (Nijkerk 1950).

Piet Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam 2013).

Leendert Jan Joosse, *Geloof in de Nieuwe Wereld. Ontmoeting met Afrikanen en Indianen (1600-1700)* (Kampen 2008).

J. Schildkamp en J. de Smidt, *West-Indisch Plakkaatboek 1667-1816* (Amsterdam 1973).

Leo Wessels, 'De beste aller werelden? Politiek, religie en een weerbarstige samenleving, Nederland 1650-1850', in Ernestine van der Wall en Leo Wessels (red.), *Een veelzijdige verstandhouding. Religie en Verlichting in Nederland 1650-1850* (Nijmegen 2007).

ODE AAN TULA

Door Gibi Bacilio

Papiamentu

Su bos,
haltu manera un kolosal moketa.

Su moketa,
robusto manera Ser'i Neger.
Ser'i Neger,
determinante manera Ser'i Kristòf.
Seri Kristòf,
prominente manera strea.
Strea,
firmemente fihá na firmamento.

Su man,
ku ta tumba korona di imperio di sklabitut,
t'e mes man,
ta karisiá flaira ku trinitaria.

Su moketa,
ku ta kibra kadena,
ta moketa di e mes man
ku ta kura ku ternura kueru lastimá.

Su bos
ta rementá diabas,
kibra kibrahacha.

Su mirada
ta kòrta welek.

Su sanger,
kayente, revolushonario!

Su bos,
lava basáltiko,
ta kanta bunita kantika di bida.

E ta volkan pashoná,
erupshon implakabel.

Respetá pa amigu i enemigu,
pa su eminente lucha pa hustisia,
lucha pa libertat, igualdat, fraternidat.

Lucha pa para barbaridat,
sali na vanguardia di humanidat,
pone stul pa bèrdat,
te den eternidat!

Awèl, sigui!
Sigui su haltu i robusto bos.

Sigui!
Sigui su firme i kolosal moketa!

Sigui!
Sigui su radiante, inspirativo lus,
den skuridat impenetrabel,
rumbo pa tuma rienda
di nos nashon,
den nos mes man!

Zijn stem,
krachtig als zijn grote vuist.

Zijn vuist,
robuust als de Berg des Negers,
waar hartstochtelijk is gestreden,
een nederlaag is geleden.
Zijn vuist,
onverzettelijk als de Christoffelberg,
prominent als een standvastige ster
die felle licht straalt en hoop verschaft.

Zijn hand,
die het slavernij imperium verplettert,
diezelfde hand, streelt helende planten als Flaira
en bloemen als Trinitaria.

Zijn vuist,
die kettingen breekt, gevangenen bevrijdt,
is van diezelfde hand
die opengereten huiden liefdevol verzorgt.

Zijn stem,
zo krachtig dat Doleriet ontploft,
bomen omvallen waar omzagen onmogelijk is.

Zijn blik,
die bliksemschichten snijdt, afleidt.

Zijn bloed,
heet en revolutionair.

Zijn stem,
zwaar als lavagesteente,
zingt ontroerende levensliederen.

Een vulkaan vol emoties,
een niet te stuiten uitbarsting.

Gerespecteerd door vriend en vijand,
voor zijn meesterlijke strijd om rechtvaardigheid,
strijd om Liberté, Égalité en Fraternité.

Hij strijdt om gruwelijkheden te stremmen,
spingt op de bres voor zijn medemens,
geeft de waarheid tot in eeuwigheid,
een prominente plek.

Dus, volharden!
Volg zijn zware en robuuste stem.

Doorzetten!
Omarm zijn stevige en grote vuist.

Standhouden!
Volg zijn stralende en inspirerende licht,
in het gutsend zweet des aanschijs,
richting herovering van ons land.
Eindelijk,
baas in eigen huis!

Bevrijd mij van het

slavernijverleden

Door Verry Patty

Ik ben als kind geboren in woonoord Lunetten te Vught als kind van Molukse ouders, die in het voorjaar van 1951 in Nederland aankwamen. In de Tweede Wereldoorlog stond hier een concentratiekamp. Anno 2023 heeft het Nationaal Monument Kamp Vught domicilie in barak 1B. Afgelopen zomer bezocht ik met onze kleinkinderen de barak om hen in te leiden in de roerige en pijnlijke Molukse geschiedenis in Nederland. Ik zie nog steeds de verbazing van onze kleindochter van destijds 7: 'Tete, bent u hier ècht geboren?' Haar broertje voegde er aan toe: 'Zijn wij ook Maluku?'

Ik wilde onze kleinkinderen toen niet overvalen met de geschiedenis van de komst van de Ambonezen in Nederland na de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Doel van de reis naar mijn geboortegrond was om hen op een visuele manier in te wijden in het levensverhaal van de eerste generatie. Het begon in de vorige eeuw in het woonoord Lunetten. Ik groeide op in het gesloten circuit van de Ambonezen woonwijk van Moordrecht en vertrok daar aan het eind van de jaren tachtig van de vorige eeuw vandaan als Moluks predikant van de Geredja Indjili Maluku (GIM). Onze kleinkinderen hoop ik mettertijd in hun tienerjaren via allerlei uitstapjes de ontwikkeling van de Molukse gemeenschap in Nederland te openbaren. Als leden van de 4e generatie Molukkers mogen ze bewust worden van de kostbare geschiedenis die door hun aderen vloeit. Dat ze realiseren, dat hun identiteit verrijkt is door de Molukse roots van hun overgrootouders. Historisch besef blijft cruciaal voor de totstandkoming van een maatschappij, waar Nederlanders en

Medelanders respectvol met elkaar omgaan. Hoeveel mensen vonden na 1951 heil in het vrije Nederland? Het waren niet alleen economische gelukzoekers, maar ook vluchtelingen en asielzoekers.

Het bericht dat een kwart van de Nederlandse jeugd gelooft dat de Holocaust een mythe is baart mij zorgen. Als Molukker in Nederland ervaar ik de relevantie van het eigen levensverhaal. Het slavernijverleden en het verhaal van de slaafgemaakten in Nederland mag niet vergeten worden. Naast de trans-Atlantische slavernij exporteerde Nederland ook de slavernij naar de Oost (Nederlands-Indië). Nederland is groot geworden dankzij het verleden, waarbij de West-Indische Compagnie en de Oost-Indische Compagnie markante functies vervulden. Wereldwijd drukten zij een stempel op de voortgang in de koloniale gewesten. Zo waren de Nederlanders ook betrokken bij de Aziatische slavenhandel. Zonder de exploitatie van de nootmuskaat en de inzet van slaven zou

de aanplanting van perken in Banda anders zijn verlopen. Ook de bouw van de stad Batavia is ondenkbaar zonder slaven. Met de komst van Europese veroveraars werden de slavenhandel en slavenmarkten niet te onderschatten factoren in de vestiging van het koloniaal systeem. De heerschappij was gebaseerd op een superioriteitsdenken van de witte Nederlander. Hun prioriteit was om slaven permanent te binden. Daarom boden zij hen - in tegenstelling tot het dagelijks gezwoeg van inlandse werkers - 'een paradijselijk bestaan in hun huishouding'. Slaven kregen gepaste begeleiding om géén slachtoffer te worden van barbaarse praktijken, die nog volop in hen werkzaam waren. Toen ik als kind speelde in de Ambonezen wijk wilde niemand 'baboe' of 'djongos' zijn. Wie wilde nu 'bediende' of 'slaaf' zijn? Het leven heeft toch alleen betekenis als je een 'tuan besar' was. Dus een grote blanke meneer... Zie hier de invloed van het slavenbestaan en slavenverleden vanuit de koloniale tijden. Hoe raken wij hiervan verlost?

Een kerkgenootschap als de GIM heeft net als alle andere internationale kerken een historie. Ze was opgericht in den vreemde na een enerverende periode. Na een kwart eeuw kwam langzamerhand de acceptatie, dat de Molukkers verliezers waren van de dekolonisatie van Indonesië. Na aankomst in het land van de kolonisator bleek dat de Protestantse Kerk van de Molukken zich van hen distantieerde. Ze kozen ervoor de GIM te stichten. In de woonoorden kon de GIM, uit het zicht van de Nederlandse samenleving, zich tot vrijplaats ontwikkelen voor de plaatselijke kerkgemeenschap. Daar werd in het Maleis gezongen en gelezen uit de Al-kitab (Bijbel). In de Molukse wijk Moordrecht ben ik op een traditionele wijze ingewijd in de Molukse spiritualiteit. Daar ben ik dankbaar voor. Het heeft mij tijdens en na de studie theologie richting gegeven in de zoektocht om mensen te begeleiden in Jezus de Messias te geloven. Ik leerde de symbolen vanuit mijn christelijke jeugd op een Molukse manier te waarderen. Wat was nu heidens? Ik ben juist christen geworden met de zaken, die de missionarissen als 'heidens' wilden verbannen uit het 'ware' geloof. Als

predikant ervoer ik de waarde ervan en het feit, dat de voorchristelijke rituelen naadloos aansluiten bij het evangelie van Jezus. Met Molukse theologen ontdekten wij tijdens internationale seminars - waar ook Molukse theologen uit de Molukken waren - de relatie tussen de christelijke levensstijl en de voorchristelijke Molukse levenswijze! Door mijn Aziatische roots heb ik de Bijbel ook anders leren lezen.

Waar was ik toen de 'Verantwoording van de Raad van Kerken' op 14 juni 2013 werd gepresenteerd? Ik was aanwezig, maar waarom reageerde ik zo zwijgzaam? Was ik bij de presentatie van de 'Verantwoording' als Moluks predikant niet 'woke' genoeg? De verantwoording stond in het kader van Ketikoti en de ketenen werden zonder twijfel verbroken. Maar waar waren toen de Molukse kerken in Nederland? Wat ik me herinner was, dat daarvoor vanwege financiële redenen de GIM zich had teruggetrokken als gastlid van de Raad van Kerken. Maar hoe kan ik als predikant van de Molukse Evangelische Kerk zo onnozel hebben gehandeld? Hoe kon het gebeuren, dat ik toen niet aangaf, dat het Nederlandse koloniaal systeem niet alleen trans-Atlantische slavernij faciliteerde, maar dat het ook oosters georiënteerd was zoals dit gemanifesteerd is in de West-Indische Compagnie als de Oost-Indische Compagnie. Na de 'Verantwoording van het slavernijverleden' is er door hedendaagse historici veel blootgelegd rondom de Nederlandse koloniale geschiedenis en slavernijverleden.

De uitdaging voor kerken blijft hoe in deze samenleving bij te dragen aan een gezamenlijke toekomst met perspectief voor allen, die betrokken zijn bij het koloniale verleden van Nederland, direct of indirect en actief of passief.

Zal er een tijd komen, dat wij ooit vrij komen van het slavernijverleden? En we op een moedige wijze weigeren om te worden opgenomen in het corps van 'slaafgemaakten' van de geest van het slavernijverleden? Als Moluks predikant hoop en bid ik, dat alle mensen in en om Nederland bevrijd worden in Christus onze Heer. ■

Kerken staan op tegen moderne slavernij

Door Merel van der Ven

Wereldwijd worden 28 miljoen kinderen, vrouwen en mannen uitgebuit als slaaf, leert recent onderzoek van onder andere de Internationale Arbeidsorganisatie. Gelukkig staan steeds meer kerken op om dit gruwelijke onrecht tegen te gaan.

‘Als ik weigerde de opdrachten uit te voeren, sloegen ze mij. Dag na dag ging het misbruik door. Bijna vijf jaar lang. Ik kon maar één ding denken: ik wil dood.’ Dat vertelde Cassie uit de Filipijnen. Als tiener werd zij jarenlang seksueel misbruikt voor de webcam, op verzoek van veelal westerse burgers.

Cassie is niet het enige kind dat in zo’n nachtmerrie belandde. Op ieder moment zijn er 750.000 mensen online die beelden van kindermisbruik bekijken of dat misbruik regisseren (bron: FBI). Dat is op ieder moment vijftien keer een volle Amsterdam Arena.

Moderne slavernij kent vele verschijningsvormen. Zo worden in Ghana vele duizenden kinderen verhandeld om als slaaf in de visserij te werken rond Lake Volta. Ze worden gedwongen het water in te duiken om verstrikte netten los te maken. Veel van deze kinderen zagen hoe leeftijdsgenoten in het donkere water verdwenen en nooit meer boven kwamen.

Maar dit is niet het hele verhaal. Zoals er vroeger mensen als William Wilberforce waren die opstonden tegen koloniale slavernij, zo zijn er vandaag de dag steeds meer kerken die de strijd aangaan met moderne slavernij. In Ghana

zijn er rond Lake Volta tientallen kerken die meedoen aan Freedom Sunday, een initiatief van International Justice Mission (IJM)*, waarbij aandacht wordt gevraagd voor de strijd tegen moderne slavernij.

Lange tijd werd er in Ghanese kerken niet of nauwelijks gepraat over moderne slavernij. Tijdens Freedom Sunday gebeurt dit echter wel. Dit leidt tot pijnlijke stiltes, maar ook tot bijzondere veranderingen. Zo vertelde IJM-medewerker Will Lathrop, die een Freedom Sunday in Ghana bezocht, hoe een

preek over moderne slavernij een gevoelige snaar raakte in de kerk. Het bracht een open gesprek op gang. Mensen vertelden over kinderen die vastzaten in slavernij en waar ze gevangen werden gehouden. Ook waren er mensen die zelf kinderen uitbuiten en tot inkeer kwamen. Al meerdere malen heeft een Freedom Sunday ertoe geleid dat kinderen werden bevrijd!

Het is cruciaal om mensen letterlijk te bevrijden van moderne slavernij en hen traumazorg te geven. Maar om slavernij structureel tegen te gaan, is er meer nodig. Criminelen die

kinderen verhandelen en uitbuiten, mogen hier niet mee weggkomen. Daarom investeert IJM in zaken tegen mensenhandelaren en goedwerkende rechtssystemen.

We zien dat deze aanpak werkt. In de Filipijnse stad Cebu stond het IJM-team – dat bestaat uit onder andere advocaten, juristen en maatschappelijk werkers – de overheid bij om kinderen uit de prostitutie te bevrijden en te zorgen dat hun uitbuiters veroordeeld werden. Onafhankelijke criminologen constateerden daarna dat het aantal kinderen dat in Cebu in cafés en barretjes voor seks wordt aangeboden met 79 procent is gedaald.

Ook gebed is cruciaal. 'Uiteindelijk is dit werk een geestelijke strijd,' vertelt Sam Inocencio, directeur van IJM de Filipijnen. 'Je hebt te maken met kwaad in de puurste vorm. De liefde van Christus dringt ons om naar buiten te gaan, de duisternis in, gedragen door gebed en beschermd door het bloed van Christus.'

Hier ligt een roeping voor de kerk. Om te bidden, te hopen en te strijden voor verandering. Kerkvader Augustinus zei het zo: 'Hoop heeft twee prachtige dochters, woede en moed. Woede over de dingen zoals ze zijn en moed om te geloven dat ze niet zullen blijven zoals ze zijn.' ■

*** International Justice Mission (IJM)** is een organisatie die mensen in armoede beschermt tegen geweld. IJM werkt samen met lokale autoriteiten in 23 landen om moderne slavernij en andere vormen van geweld tegen mensen in armoede te bestrijden. IJM richt zich op het bevrijden van slachtoffers, traumazorg, het ter verantwoording roepen van daders en het versterken van rechtssystemen. Voor meer informatie zie www.ijmnl.org

Gespreksvragen bij deel II

Slavernij in Oost en West, in verleden en heden

- Wat vindt u van hetgeen u over het slavernij-verleden van uw kerk heeft gelezen? Zet het aan tot reflectie en/of actie? Zo ja, welke vormen van reflectie en/of actie? Zo nee, waarom niet?
- De kritiek van Jan Willem Kals (zie het artikel van Stoutjesdijk) dat we wel kunnen vinden, maar vaak niet zoeken, gaat misschien ook op voor onze omgang met zowel koloniale als moderne slavernij: vaak kúnnen we het wel weten, maar lijken we het vooral niet te willen weten. Dat uitbuiting een zonde is, zal voor de meeste christenen helder zijn, maar is onverschilligheid over het lot van medemensen dat ook?
- Verry Patty stelt in zijn bijdrage de vraag hoe we verlost kunnen worden van het verleden van het slavenbestaan. Op basis van dit deel, waar positioneert u zichzelf dan ten opzichte van het slavernijverleden en welke 'verlossing' zou u – en zouden wij als samenleving en kerken – nodig (kunnen) hebben?

Gebed

*Onze Vader in de hemel,
Vader van grote en kleine mensen,
van de machthebbers en van de rechtelozen in onze wereld.*

*We hebben U door Jezus van Nazareth leren kennen
als een God met voorliefde voor de kleinen.
Help ons om onze kleinheid te beseffen en
ons nooit boven anderen verheven te voelen.*

*Help ons de weg te gaan die Jezus ons gewezen heeft,
de weg van de dienstbaarheid.
Dat bidden wij in Jezus' naam.
Amen.*

I Slavernij en de Bijbel

II Slavernij in Oost en West, in verleden en heden

III Interviews en column

IV Heilzame verwerking

Ter introductie

De herdenking van de afschaffing van slavernij is meer dan een thema uit een ver verleden. We komen er steeds opnieuw achter dat het verleden lange schaduwen heeft. Daarom is de weg naar heling en verzoening van pijnlijke herinneringen, van het slavernijverleden, niet zo eenvoudig. Met excuses of een financiële compensatie is lang niet alles opgelost.

In dit deel komen stemmen uit de kerken aan het woord over de relatie tussen verleden, heden en toekomst. De gedachten van geïnterviewden die hier aan het woord komen over het slavernijverleden en het proces naar heling en verzoening kunnen ons helpen om zicht te krijgen op onze eigen positie en verantwoordelijkheid.

Daniëlle Dokman, een jonge Lutherse predikant uit Suriname, spreekt zich openhartig uit over de Lutherse Kerk en het slavernijverleden, haar identiteit als lutheraan, de Nederlandse excuses en de weg naar herstel en reparatie. Ondanks de last van het verleden staat ze met overtuiging in haar Lutherse traditie. 'God heeft mij hier gevonden, wij zijn geroepen om de toekomst anders te schrijven.'

Uitgangspunt voor het gesprek met Mgr. Karel Choennie, bisschop van Paramaribo, was zijn kerstboodschap van 2022 waarin hij zich zeer kritisch uitsprak over de rol van de Kerk in de periode van de slavernij. In dit interview roept Mgr. Choennie kerken op om niet in het verleden te blijven hangen en samen te werken om de klimaatdoelen te halen en nieuwe structuren van onrecht en onderdrukking het hoofd te bieden. Een nieuw vriendschapsverdrag tussen

Nederland, de Cariben en Suriname zou daarvoor van grote betekenis zijn.

Mhpo Tutu volgt vanuit haar Zuid-Afrikaanse ervaring het Nederlandse onderzoek naar het slavernijverleden van de Kerken met grote interesse. Er is moed voor nodig om dit onderzoek te laten doen. Voor het genezen van de trauma's is echter meer nodig dan excuses of geld. Het leed van het verleden valt eigenlijk niet te compenseren. Op de weg naar heling en verzoening zijn nieuwe rituelen nodig. Voor de zwarte, maar ook voor de witte bevolking.

Jan Holtland stimuleert in zijn kerk de bewustwording van de verantwoordelijkheid, ook van kerken, voor het slavernijverleden. In een column legt hij uit waarom christenen en kerken in Nederland niet om dit verleden heen kunnen, ook als wij persoonlijk niet verantwoordelijk zijn voor wat in het verleden gebeurde. Op allerlei manieren hebben wij nog steeds met dat verleden te maken, daarom moeten we het gesprek zoeken met mensen die daar nog steeds de lasten en gevolgen van dragen en wegen zoeken naar verzoening en heling.

Interview met ds. Daniëlle Dokman

Door Geert van Dartel
en Martijn Stoutjesdijk

‘Wij kunnen een nieuwe toekomst schrijven’

Ds. Daniëlle Dokman werd in 2016 bevestigd als predikant in de Lutherse Kerk in Suriname. Ze groeide op in de Lutherse kerk, maar moest er wel even over nadenken of ze zelf predikant wilde worden. Een indringende ervaring op een bijeenkomst van de Lutherse Wereld Federatie (LWF) gaf haar de zekerheid dat dit haar weg was. Ze studeerde theologie in Jamaica en werd daarna beroepen in een gemeente in Suriname, Gemeenschap van Hoop Lutherse kerk. Momenteel verblijft ze in St. Paul, Minnesota (VS) voor een promotie onderzoek naar de profetische traditie in het Oude Testament. We spreken haar via een zoomverbinding over de Lutherse Kerk en het slavernij-verleden, haar identiteit als lutheraan, de Nederlandse excuses en de weg naar herstel en reparatie.

‘In de kerken in Suriname is er minder aandacht voor het slavernijverleden dan in Nederland. Mensen willen het vergeten. Het was een moeilijke periode in onze geschiedenis. Buiten de kerk is er meer aandacht voor. En door mensen van buiten wordt de kerk ook op het slavernijverleden aangesproken. We zullen erover moeten spreken. We kunnen de geschiedenis niet aan de kant zetten en doen alsof het niet bestaat.’

Waar ligt het aan dat het zo moeilijk is om de geschiedenis bespreekbaar te maken? Heeft dat te maken met de rol van de Lutherse Kerk in die tijd?

‘Absoluut. De traditionele kerken hadden ermee te maken. Dit geldt niet voor de pinksterkerken, die sterk groeien en een andere, veel individualistischer kijk op de zaken heeft. De Lutherse Kerk was in 1863 tegen de afschaffing van slavernij omdat zij daarbij veel te verliezen had.

Ook de Lutherse kerk had slaven en plantages, die later verkocht zijn. Ze werden verkocht omdat we ze niet meer in stand konden houden. Ik zeg ‘we’ omdat het deel is van mijn kerk al zijn de mensen die dat gedaan hebben niet mijn voorouders geweest.’

De huidige Lutherse Kerk wordt aangesproken door mensen van buiten op het verleden van de kerk waar jullie voorouders slachtoffer van waren?

'De kerk zou ook meer kunnen doen om gemeentelieden en anderen buiten de kerk te helpen die daar onder geleden hebben. We zouden intern een traject op gang moeten brengen om die gemeentelieden te helpen. Sommige van onze kerken zijn rijke kerken. We kunnen nog wat. Sommige dingen voelen we minder als we bijvoorbeeld kijken naar de grote armoede in ons land. We zouden meer kunnen doen.'

Waar denk je dan aan?

'Op de eerste plaats aan educatie. We moeten vooral aan jongeren de geschiedenis vertellen. We kunnen niet zeggen: 'haal geen oude koeien uit de sloot'. Die koeien zijn niet dood, het verleden is daar. We moeten goed weten wat er gebeurd is en de geschiedenis omarmen om verder te kunnen gaan. De oudste Lutherse kerk in Suriname is 281 jaar oud. Het is één van de oudste Lutherse kerken in Latijns-Amerika. Wij hadden aparte plekken in onze kerk voor slaven. We moeten niet bang zijn dat te vertellen. Het onder ogen zien van het verleden is de eerste stap. Daarna kunnen we plannen maken hoe we nazaten van slaafgemaakten kunnen helpen. Aangezien de slavernij systematisch werd doorgevoerd, dient ook de reparatie systematisch te gebeuren.'

Is dat een traject voor de Lutherse Kerk alleen of samen met anderen?

'De Lutherse kerk kan er mee beginnen, maar uiteindelijk dient dat in samenwerking met andere kerken en de overheid gedaan te worden. Het Comité van Christelijke Kerken (CCK) zou daar een voortrekkersrol in kunnen vervullen. De overheid heeft de kerken al een paar keer samengebracht onder andere ten behoeve van de armoedebestrijding. Voorwaarde daarvoor is dat de eenheid van de kerken versterkt wordt. De pinksterker-

ken doen bijvoorbeeld niet mee in het CCK en kerken werken vaak langs elkaar heen. Gelovigen zijn overigens vaak tegelijkertijd verbonden met meerdere kerkverbanden. Of als zij overstappen naar een pinksterkerk, betekent dat nog niet dat ze de band met de Evangelische Broedergemeente (EBG) of de Rooms-katholieke Kerk (RKK) loslaten. Daarnaast is ook de winti-religie een factor van belang waar de kerken verschillend mee omgaan.'

'In het verleden is ons altijd voorgehouden dat alleen het christendom goed is. Dat hebben we uit de koloniale tijd overgenomen. Daarom is het zo belangrijk om de geschiedenis te kennen.'

Hoe ligt dat in de Lutherse Kerk van Suriname?

'In het verleden is ons altijd voorgehouden dat alleen het christendom goed is. Dat hebben we uit de koloniale tijd overgenomen. Daarom is het zo belangrijk om de geschiedenis te kennen. Bovendien is Suriname een multiculturele samenleving. Twee derde van de mensen leeft in een gemengd huwelijk. Er ontstaan problemen in de familie als gevonden wordt dat alles waar wij mee bezig waren, slecht was en alleen de kerk goed is. De Lutherse kerk houdt afstand van de winti-religie. Dat geldt overigens ook voor het Sranantongo, onze Surinaamse taal en onze lingua franca.

In sommige kerken is het niet geoorloofd om in het Sranantongo te preken. Dat zou van mindere waarde zijn. In de EBG ligt dat anders. De EBG heeft Sranantongo-diensten en ook in de RK-Kerk raakt het Sranantongo ingeburgerd. De moeite die de Lutherse en Hervormde Kerk met het Sranantongo hebben is het gevolg van het feit dat het staatskerken waren en/of kerken van de kolonisten. De pinksterkerken zijn hierin het verst. Daar wordt haast altijd in het Sranantongo gepreekt.

Hoe kijk je vanuit de Surinaamse context naar de Lutherse Kerk in Nederland?

‘We zouden als zusterkerken meer met elkaar kunnen spreken. Over het onderwerp van het slavernijverleden hebben we met Lutheranen in Nederland nog geen contact gehad. Het onderwerp leeft zoals gezegd minder in de Lutherse Kerk in Suriname dan in Nederland. We zijn vooral bezig met de economische situatie en de armoede. Ik weet ook niet precies hoe de excuses die premier Rutte heeft uitgesproken bij jullie ervaren worden. Maar we zouden een programma op gang kunnen brengen om van elkaar te leren en ervaringen uit te wisselen van nazaten van slaafgemaakten. Ook denk ik dat het er hier een belangrijk onderscheid is tussen de overheid en de kerken. Surinamers of het lokale volk in Suriname waren niet echt betrokken bij de excuses van de Nederlandse overheid. Hier ligt een belangrijke taak voor de kerken.’

Heeft de Lutherse Kerk excuses uitgesproken?

‘Nee. Algemeen bekend is natuurlijk wel dat de kerk deel was van het systeem en tegenstander van de afschaffing van de slavernij. Maar publiekelijk hebben we nog geen schuld beleden. Dat is ook niet gemakkelijk, omdat de mensen die nu in de kerk zijn, zelf nazaten van slaafgemaakten zijn en niet van slaven-eigenaren. De kerk van vandaag is niet dezelfde kerk als toen, omdat de demografie van de kerk veranderd is. Dat roept de vraag op naar onze identiteit en de rol die we vandaag in de samenleving willen spelen. We zijn nog niet zo ver dat we het verleden echt erkennen en

daarom wordt met de vinger naar ons gewezen. We moeten ons nog verzoenen met het verleden. De vraag is: waarom ben ik lutheraan in een kerk die deel was van het slavernijstelsel en mijn voorouders tot slaaf maakte? Die vraag is belangrijk voor ons. Zelf heb ik ook geworsteld met die vraag. Een eenvoudig antwoord op die vraag is dat ik luthers ben omdat mijn vader en moeder luthers zijn, maar dat zegt niets. Ik ben op het punt gekomen dat ik kan zeggen dat het waarschijnlijk de hand van God is dat ik lutheraan ben. Ik ben in de positie om dit verleden te keren en de toekomst anders te schrijven. Die struggle moeten alle nazaten van slaafgemaakten hebben. Het zou niet helpen om alles kapot te maken. We moeten de kans grijpen om voor de nazaten te vechten, voor vrijheid en verandering van de structuren in de samenleving. Vooruitgang van deze groep betekent vooruitgang voor de samenleving. Ik wil mezelf in deze stroom zien, geplaatst in deze kerk. Ik ben in deze kerk gedoopt en heb daar God gevonden, of beter nog: God heeft mij daar gevonden.

Hoe zie je de weg naar verzoening, herstel en reparatie?

‘Vandaag zijn er veel mogelijkheden om met elkaar contact te houden. We moeten dat ook willen. De wil om over dit onderwerp te praten is misschien sterker in Nederland dan in Suriname. Verzoening gaat vooraf aan herstel en reparatie. Verzoening begint bij het bekennen van schuld en het vragen van vergeving. Vergeving vragen is iets anders dan excuses aanbieden. En als vergeving gevraagd wordt, dan zal die ook geschonken worden. En dat zal gevolgd worden door een proces van herstel en reparatie. Als kerken moeten we de theologische tool van verzoening, zoals de Bijbel er over spreekt, in stelling durven brengen. Daar zou de basis moeten liggen voor onze gesprekken. Belangrijk is dat we zicht krijgen op de groepen die hier echt bij betrokken zijn in Nederland, in Suriname en in Caribisch Nederland. Het gaat erom dat het ertoe doet in het leven van deze groepen, dat het hen bevrijding, perspectief en toekomst geeft. ■

A full-page photograph of Mgr. Karel Choennie, Bishop of Paramaribo. He is a middle-aged man with dark hair, a mustache, and glasses. He is wearing a black cassock with a white clerical collar and a red sash. A red pectoral cross is visible on his chest. He is standing in front of a large, abstract painting with warm tones. To his left, a portion of a wooden table with a crucifix and some papers is visible. A semi-transparent dark red box is overlaid on the left side of the image, containing white text.

‘Er is een nieuw
vriendschapsverdrag
tussen Nederland,
Suriname en Caribisch
Nederland nodig.’

Interview met Mgr. Karel Choennie, bisschop van Paramaribo

Door Geert van Dartel
en Martijn Stoutjesdijk

Mgr. Karel Choennie werd in 1958 in Suriname geboren. Na zijn middelbare school studeerde hij pedagogiek aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. De priesteropleiding volgde hij aan het Grootseminarie van Port of Spain in Trinidad. In Leuven vervolgde hij zijn theologische studie met een specialisatie in de pastorale theologie. Vanaf 1985 was hij als priester werkzaam in verschillende parochies van Suriname. In 2015 werd hij door paus Franciscus benoemd tot bisschop van Paramaribo. Zijn wapenspreuk uit Mattheüs 22 gaat over het dubbelgebod van de liefde: *Diliges dominum et proximum tuum* – ‘Heb de Heer lief en je naaste’. We spreken Mgr. Choennie via een Zoom-verbinding. Zijn kerstboodschap ‘God werd mens om ons niet alleen te verlossen van de slavernij der zonde, maar ook van de zonde der slavernij’ vormt het uitgangspunt van dit gesprek.

Hoe is uw kerstboodschap in Suriname ontvangen?

Over het algemeen goed, niet alleen in de Katholieke Kerk, maar ook bij de protestantse kerken en de hindoe- en moslimgemeenschap. De tekst heb ik vooraf ook toegestuurd aan de Franse en Nederlandse ambassadeur. Beiden waren in de dienst aanwezig. Ook president Santokhi was in de kerk. Bij de ontmoeting na de dienst zei de Nederlandse ambassadeur tegen de president: De bisschop heeft werk voor mij én voor u. De Surinaamse regering is nog niet ingegaan op de boodschap van premier Rutte. Zij wil dit waarschijnlijk uitbreiden naar het hele koloniale verleden inclusief de contractarbeid van Javanen en Hindoestanen. Maar dat zou de zaak vertragen. We zouden nu de uitgestoken hand van de Nederlandse regering moeten aannemen en er iets mee moeten doen.

Was dit uw eerste publieke verklaring over het slavernijverleden?

Ik heb eerder over Petrus Donders geschreven. Opvallend is dat Petrus Donders al vanaf zijn eerste dag in Suriname met afschuw over slavernij gesproken heeft. In een artikel heb ik eerder geschreven dat de gruwelijkheden in naam van de koning werden verricht. De Nederlandse staat is daar beter van geworden. Dat betekent dat eigenlijk ook de koning voor die periode excuses zou moeten aanbieden.

In uw brief spreekt u zich ook heel kritisch uit over de rol van de kerken in de periode van de slavernij.

Ja, ik zeg dat we gevangen zaten in een systeem van meester en slaaf. We zaten vast in een ideologie van blanke suprematie. De missionarissen brachten het Europese christendom over. Daar kon je moeilijk van los komen. Langzamerhand hebben ze een poging gedaan om de cultuur van binnenuit te begrijpen, de taal van de inheemsen te leren. Spoedig echter werd het Nederlands verheven tot de taal van ontwikkelde mensen. Je taal verliezen is je cultuur verliezen. Pas in de jaren zeventig van

de vorige eeuw of zelfs later wordt inculturatie echt een onderdeel van het christendom. Daarvoor werd het Europees christendom overgebracht naar Zuid-Amerika, Afrika en Azië. Daarbij vergat men dat het Evangelie boven de westerse cultuur staat. Eigenlijk is er een herinterpretatie nodig wanneer we evangelische waarden gaan overbrengen. Afrikanen vinden het moeilijk dat het christendom dwingend monogamie voorschrijft, hoewel de teksten in de Bijbel daar duidelijk over zijn. In Suriname was het ook zo dat eigen cultuur werd weggedrukt. Het onderwijs was in het Nederlands, tot 1970 was het verboden om de winti-godsdienst in het openbaar te beoefenen. Het moest allemaal in het verborgene gebeuren.

Begrijp ik u goed, zou er ruimte voor winti-rituelen moeten zijn in de katholieke liturgie?

Nee, niet in de liturgie. Er moet ruimte zijn voor inculturatie. Net zoals wij respectvol dialoog hebben met hindoes en moslims, zo kunnen wij een respectvolle dialoog hebben met wintigelovigen. Het is een heel andere godsdienst met andere uitgangspunten dan het christelijk geloof. Het hoeft niet afgedaan te worden als afgoderij. Tot nu toe zitten we eerder aan tafel met vertegenwoordigers van jodendom, islam en hindoeïsme. Als er een winti-gelovige tegenover ons zit, dan stukt de dialoog meteen. Ik pleit niet voor syncretisme, maar voor dialoog. In de jaren zeventig en tachtig hadden we prominente theologen die hier onderzoek naar deden. Maar nu hebben we de theologen niet die dit op een wetenschappelijk niveau kunnen bespreken. Natuurlijk is er contact op het niveau van het dagelijks leven, het intermenselijk niveau, als we elkaar bezoeken op feesten en bij festiviteiten. Het is duidelijk dat er soms sprake is van een double of een multiple belonging: mensen zijn katholiek gedoopt en gevormd, maar vallen in crisismomenten terug op hun traditioneel geloof. Zelf hebben zij daar geen moeite mee. Het gebeurt in het verborgene en wordt niet openlijk verteld.

Is er in Suriname veel onderzoek gedaan naar de rol van de Katholieke Kerk in het slavernij-verleden? Petrus Donders werd in 1982 door Paus Johannes Paulus zalig verklaard. Was hij een uitzondering?

Ik ben geen historicus en we moeten die hele geschiedenis beter gaan vastleggen. Het werd de Katholieke Kerk vanaf het begin niet toegestaan plantages te bezoeken. Pas later zag de koloniale overheid in dat het beter is de mensen te christianiseren, omdat dat de mensen minder opstandig maakte. De mensen werd geleerd dat God meester en slaven heeft gewild en dat nederigheid eigenlijk de hoogste deugd is voor de slaafgemaakten. Petrus Donders was in kritiek op slavernij echter geen uitzondering. Het is niet zo dat wij mensen bewust een onderdanige mentaliteit hebben aangepraat. Er was oprechte christelijke naastenliefde in de beschrijving van de inheemse cultuur, het leren van de talen en het luisteren naar de verhalen van de mensen. De congregaties van zusters en fraters hebben de gezondheidszorg opgezet en weeshuizen opgericht zodat kinderen een betere toekomst kregen. De Katholieke Kerk is groot geworden door de werken van barmhartigheid en niet zozeer door de verkondiging, de catechese en het overbrengen van de Europese cultuur.

Hoe kijkt u naar Bijbelteksten die slavernij legitimeren?

Je vindt niet zo snel de bijbel als bondgenoot als je het over slavernij hebt. Ik kan me niet herinneren dat slavernij in de Bijbel ergens expliciet verboden wordt. Slavernij als instituut wordt in de Bijbel niet veroordeeld. Je moet het in een bredere context plaatsen. Vandaag zijn er veel meer onderwerpen waar we anders over denken. Pas in onze tijd geven we vrouwen meer erkenning en zeggenschap in de kerk. We moeten dus nadenken over de evolutie in het morele denken. Het ethisch denken over slavernij, segregatie en apartheid heeft zich ontwikkeld. Daardoor hebben we een betere kijk gekregen op het gebod van de liefde, dat Christus ons gegeven heeft, de naaste lief te hebben als jezelf.

Is dat het tegengif tegen de kwalijke gevolgen van slavernij waarover u in uw kerstboodschap spreekt?

In Christus is er geen onderscheid meer tussen groepen mensen. De Bijbelteksten zoals Gal. 3,28 moeten we meer op de voorgrond plaatsen. Dat is de richting die we moeten opgaan. We kunnen samen de Bijbel herlezen vanuit het besef dat wij door het doopsel één zijn, één lichaam vormen. Eén met de blanke, met Chinees, de Aziaten, één mensheid. Maar ik denk dat het nog veel verder gaat. Paus Franciscus heeft in Laudato Si' een nieuwe dimensie gegeven aan evangeliseren. Wanneer ik bij Markus nu lees: 'Ga uit en verkondig het goede nieuws aan alle schepselen', valt het woord 'schepselen' me nu op. Het gaat dus niet alleen om mensen. Willen we afstappen van de koers van zelfvernietiging, dan moeten we anders omgaan met de schepping. Paus Franciscus zegt dat we kunnen leren van de inheemse volkeren. De in stamverband levende volkeren, de inheemse volkeren en de marrons, zijn op een respectvolle manier omgegaan met de schepping. Overigens vergat premier Rutte de inheemse volkeren in zijn speech te noemen. Daar is wel over gesproken, maar in de eindredactie is er blijkbaar iets misgegaan. Het leed

dat de inheemse bevolking van heel Noord- en Zuid-Amerika aangedaan is in woorden eigenlijk niet beschrijven. De herlezing van de Bijbel mag zich niet beperken tot het slavernijverleden, maar moet ook betrekking hebben op de problemen waar we nu voor staan: klimaatverandering, onbalans in de internationale handel, de ontwikkelingsachterstand. Dat zijn dingen waarover we moeten nadenken. We moeten niet vast blijven zitten in raciale en etnische verbanden. Er zijn ook nu onrechtvaardige systemen waardoor wij goedkope leveranciers van grondstoffen blijven en afhankelijk zijn van westerse technologie. Dat wordt versterkt door een inferieur denken waarbij we onszelf voorhouden dat wijzelf niets goeds hebben en dat alles wat uit het Westen komt beter is.

Hoe kijkt u naar Nederland?

De aandacht voor de Derde Wereld kwam altijd uit de kerken, niet zozeer uit de politiek. Betrokkenheid bij de kerk in Suriname is er altijd geweest. Met de ontkerkelijking in Nederland is er minder aandacht voor Suriname en de ontwikkelingsproblemen in ontwikkelingslanden. Tijdens mijn studie in Nederland en België heb ik me er altijd over verwonderd dat zo weinig Nederlanders en Belgen iets weten van Suriname. Ze weten niet waar het ligt. Ze denken ook dat Curaçao naast Suriname ligt. Het brede publiek had toen nauwelijks kennis van Suriname. Ik denk niet dat er veel veranderd is.

Staat u open voor een bezoek van vertegenwoordigers van kerken om over het slavernijverleden te spreken?

We hebben het daar even over gehad in het Comité Christelijke Kerken. We hebben niet de luxe van theologen die we vrij kunnen maken om diepgaand over dit thema na te denken. We moeten de tijd krijgen om ons hier meer in te verdiepen. De excuses van premier Rutte op 19 december hebben ons overvallen. Voorafgaand daaraan waren er eindeloze gesprekken, waar we niet zoveel van verwachtten. Ik zou

hier met Nederlandse collega's eerst eens over moeten spreken. Op dit moment zijn we vooral bezig met het Synodaal Proces. Het slavernijverleden is daar ineens bij gekomen.

Hoe kijkt u vanuit dit beladen verleden van slavernij naar de toekomstige relaties tussen Nederland en Suriname?

We moeten niet in het verleden blijven hangen. Als we het Evangelie goed begrijpen kunnen we blanken vergeven, zelfs als er niet om gevraagd wordt. Vandaag zijn er nieuwe systemen, die verschrikkelijker zijn dan het systeem van slavernij.

■ *'Als we het Evangelie goed begrijpen kunnen we blanken vergeven, zelfs als er niet om gevraagd wordt.'*

Met het oog op de toekomst zou er tussen Nederland, Suriname en Caribisch Nederland een nieuw vriendschapsverdrag ontwikkeld moeten worden met het doel de ontwikkelingsachterstand te verkleinen, nauwere samenwerking te organiseren om de klimaatdoelen te halen, armoede terug te dringen, analfabetisme te bestrijden, moeder en kind sterfte terug te dringen. Dat zijn concrete dingen waar we de samenwerking aan kunnen toetsen. Het gaat om concrete dingen. We hoeven elkaar niet te omhelzen. Als we deze doelstellingen halen, groeien we op een natuurlijke wijze naar elkaar toe. Een nieuw verdrag gericht op de toekomst lijkt mij beter dan 200 miljoen voor musea en campagnes voor bewustwording. Er zou een vriendschapsverdrag op basis van gelijkheid moeten worden geformuleerd. We zouden moeten erkennen dat er een duivels systeem, een erfzondesysteem in de wereld bestaat, waardoor we telkens weer vervallen tot onrechtvaardige structuren, onrechtvaardige handelsverdragen en onrechtvaardige verhoudingen. Daarvoor moeten politieke keuzes gemaakt worden die niet gebaseerd zijn op egoïsme en groepsbelang. Ik had gehoopt dat Covid ons dat zou leren. Maar helaas is dat niet zo. ■

A portrait of Mpho Tutu, a Black woman with a warm smile, wearing a red headwrap with black stripes and a red knitted sweater. She is positioned on the right side of the frame, with her arms crossed. The background is a plain, light color.

‘Er zijn
nieuwe
rituelen
nodig voor
verzoening
en heling’

Rhoïnde Doth en Joost Röselaers
interviewen

Mpho Tutu

Mpho, wij zijn benieuwd hoe jij als relatieve buitenstaander kijkt tegen de gesprekken en ontwikkelingen in Nederland rond het slavernijverleden. En of wij in deze iets kunnen leren van de recente geschiedenis in Zuid-Afrika en met name de waarheids- en verzoeningscommissie. En hoe jij de rol voor de kerken in deze ziet. Om met dat laatste te beginnen. Hoe kijk je aan tegen de houding en rol van Nederlandse kerken in het debat over het slavernijverleden?

Ik heb gelezen dat met instemming van de kerken aan universiteiten in Nederland archiefonderzoek gedaan wordt naar de rol die kerken in de tijd van de slavernij gespeeld hebben. Ik vind dat moedig. Want er is moed nodig om je eigen geschiedenis onder ogen te zien. Het is veel gemakkelijker om te zeggen: Nou, laat het verleden maar rusten. Nee, de kerk begaat een andere weg. Ik weet niet wat de volgende stappen zijn die men zich voorstelt als het archiefwerk afgerond is. Ik pleit ervoor om als kerken rituelen van berouw en heling te creëren. Er wordt veel gesproken over betalingen. Maar ik denk eigenlijk dat voor de meeste mensen het doel niet betaling is. Nee het doel is genezing, zodat we allen met waardigheid kunnen leven op de plek waar we wonen.

Een van de uitdagingen in dit land is dat het overheersende verhaal is: wij zijn geweldige Nederlandse ontdekkingsreizigers en hebben een gouden eeuw en hoe geweldig is dat? En we hebben een rijk land opgebouwd omdat we zuinig en bedachtzaam zijn en alle juiste dingen hebben gedaan.

Terwijl het verhaal ook een verhaal is van plundering, diefstal, verkrachting en onderdrukking. Het is confronterend om dat verhaal tot je door te laten dringen. Dat verhaal moet op veel meer plekken doorklinken. Want wat er nu gebeurt is dat je dit gloedvolle verhaal leest en dat gekleurde mensen helemaal niet

Geritualiseerde genezing helpt ons echt verder op een manier waarop andere vormen niet helpen.

in het verhaal voorkomen. En toch zijn ze er. Hoe ben je hier gekomen? In het verhaal van Nederland besta je eigenlijk niet. En in de manier waarop de Nederlandse geschiedenis wordt onderwezen, bestaan jullie niet. Je maakt geen deel uit van de geschiedenis van deze plek. En dat is vreselijk om te ervaren dat je wordt weggevaagd uit de geschiedenis van de plek waar je woont, waar je thuis bent en waarvan je burger bent. Op dit moment is het verhaal exclusief. En dus heeft het een radicale aanpassing nodig.

Onderzoek is de eerste stap. Verhalen vertellen. Als tweede stap noem je een ritueel. Hoe zie je dat voor je in de Nederlandse context?

Een zeer centraal onderdeel van de nationale identiteit van Nederland, zo heb ik ervaren, is de dodenherdenking op 4 mei. Dat is zo'n diepgewortelde nationale ervaring. Het is ritueel dat de natie bindt. Het is een deel van de nationale identiteit geworden. En ik denk dat het herdenken van de slavernijverleden ook een echt verankerd en geworteld deel van de Nederlandse identiteit moet worden, met bijpassend ritueel.

Er is in deze een rol weggelegd voor de kerk. Een kerk die een ritueel schept om te symboliseren wat verkeerd is gedaan en wat er geheeld moet worden. Geritualiseerde genezing helpt ons echt verder op een manier waarop andere vormen niet helpen. Ik denk dat de kerken de samenleving kunnen helpen vorm te geven aan de genezing.

Ik denk bijvoorbeeld aan een ritueel van biecht of verzoening. Ik weet niet hoe dat eruit zou zien. Je zou een geschenk kunnen geven. Een symbolisch geschenk dat op een representatieve manier aan een representatief persoon wordt gegeven. En dan misschien een ritueel van handwassen. En dan een ritueel van verzoening met elkaar.

Is het belangrijk om in dit proces excuses aan te bieden?

Ik denk dat het nuttig is om sorry te zeggen. Maar het is nog nuttiger als je duidelijk bent

over waarover je daadwerkelijk sorry zegt. Ik vind het huidige sorry discours in Nederland problematisch. Een groot deel van de Nederlanders ziet niet in waarom je sorry zou moeten zeggen. En natuurlijk zie je niet waarom je je zou moeten verontschuldigen, want je kent het verhaal niet. Sorry zeggen gaat nu te snel. Je moet een stap terug nemen. Onderzoek doen. Verhalen vertellen. Naar elkaar luisteren. En daarna volgen pas excuses. Nu worden stappen overgeslagen. En dan is het wat gemakkelijk. Laten we eerst luisteren naar elkaar. Elkaars pijn beluisteren en erkennen. En dat zie ik te weinig gebeuren. Het is ook een andere

Mpho Tutu en Desmond Tutu bij het evenement 'Desmond Tutu meets Albert Schweitzer' in Deventer (2012)

context dan bijvoorbeeld met apartheid in Zuid-Afrika. Want in Nederland geloofden wij in de Gouden Eeuw en in eigen land plukten we daar de vruchten van. Dat dat ten koste ging van slaven drong niet door want de slaven waren niet hier. Die waren duizenden kilometers verder. Dat besef dringt nog steeds niet tot ons door. Want wie wist hoe de suiker werd verbouwd waar wij van genoten en rijk mee werden? Wie wist hoeveel mensen er werden afgeslacht omdat we kleren nodig hadden? We wilden kleren. We wisten alleen dat we kleren kregen. Dat verhaal moet nu, eeuwen later, alsnog verteld worden.

We kunnen nog meer leren van het verzoeningsproces in Zuid-Afrika?

Verzoening is het idee dat we allemaal genezing nodig hebben. Het zijn niet alleen de zogenaamde slachtoffers die verzoening nodig hebben. Maar ook de daders hebben genezing nodig. En het trieste is dat de daders zichzelf niet zien als mensen die genezing nodig hebben. Er is iets beschadigd. In ieder van ons. En dus moet de genezing in ieder van ons en tussen ons allen gebeuren.

We kunnen ook leren van wat er in Zuid-Afrika mis is gegaan. Want de daders kregen amnestie en werden niet vervolgd op voorwaarde dat zij de waarheid vertelden. Maar de slachtoffers werd niks geschonken! Voor hen veranderde er weinig. Ook zij hadden verlangens. Zij verlangden heus niet om rijk te worden. Om geld terug te vragen. Hun vragen waren bescheiden. Een kist om alsnog een nabestaande waardig te begraven. Een grafsteen. Geld om kinderen naar school te sturen. Zij waren echt heel bescheiden in hun vragen. Maar het werd niet erkend. Zij bleven met lege handen achter. En het deed dan pijn om te zien dat de daders van toen zo makkelijk vrijuit geven. Het was scheef.

Het gaat meer om die erkenning dan om de compensatie.

'We kunnen ook leren van wat er in Zuid-Afrika mis is gegaan. Want de daders kregen amnestie en werden niet vervolgd op voorwaarde dat zij de waarheid vertelden. Maar de slachtoffers werd niks geschonken! Voor hen veranderde er weinig. Ook zij hadden verlangens.'

Ja. Compenseren is niet mogelijk. Hoe kun je dat berekenen. Wat is een mensenleven waard? Dat is niet te doen. Daar is niet aan te beginnen. En daar gaat het ook helemaal niet om! Je zou wel willen dat er gewerkt wordt aan gelijke kansen. Dat er meer geïnvesteerd wordt in het onderwijs van de slachtoffers van toen.

De witte bevolking moet in Nederland dus ook geheeld worden? Dat is een vernieuwende zienswijze!

Ik denk dat elke bevolking die op een historisch trauma zit genezen moet worden. Dat geldt ook binnen families. Er zijn delen van onze familie verhalen die we niet kennen, maar die een beetje in de familie kast staan. En we ervaren ze bijna als geesten. Elke familie heeft zo zijn spoken. Ze zijn er, de pijn of trauma of angst. Het is er in de manier waarop we met elkaar omgaan. Tenzij ze aan de oppervlakte komen en erover gesproken wordt, worden ze nooit geheeld en worden de geesten nooit tot rust gebracht. En dus blijven ze spoken in en tussen ons. Dat zie ik ook in Nederland gebeuren. Het spookt. Ook de witte bevolking heeft daar last van. Ook zij moeten worden geheeld. Ik hoop dat zij ervoor openstaan. Dat zij ook volop mee willen doen aan het proces van heling en verzoening. ■

Verantwoordelijk?

Jan Holtland

'Niet namens mij!' Die hashtag was op Twitter bijna trending toen Rutte namens de regering excuses aanbood voor ons slavernijverleden. 'Niet namens mij', want 'ik' heb er niets mee te maken, of 'mijn voorouders leefden in een plaggenhut', of 'mijn voorouders werkten in de mijnen'. Heb 'ik' er (dan) dus niet mee te maken? Je zou het bijna denken. Toch raken de slavernijexcuses me. Is het niet ook mijn verantwoordelijkheid?

Slavernij, en zeker de vorm zoals we die kennen van de plantages in Amerika, is een mensonterend kwaad. Mensonterend, slaafgemaakten

werden beschouwd als 'roerende goederen'. Handelswaar. Ben ik daar verantwoordelijk voor? Ik heb het niet gedaan. Zegt de bijbel niet dat geen zoon gestraft mag worden om de zonde van de vader? Dus zelfs als mijn voorouders ermee te maken hadden, ben ik er niet schuldig aan.

De kans dat ze ermee te maken hadden is voor iemand van een jaar of 40 niet heel klein: rond 1600 leefden er zomaar tussen de tweeduizend en vierduizend voorouders van je. De Nederlandse slavenhandel begon rond 1595. Scheepsbemanningen van slavenhandelaren kwamen uit elke plek in Nederland. Daarnaast profiteerde men van de opbrengst van slavenarbeid door koffie, thee of suiker te gebruiken. Of men profiteerde indirect door bijvoorbeeld mee te werken aan proviand voor de schepen of de bouw ervan. Grote kans dat in mijn - en ieders - voorgeslacht slagers, bakkers, scheepsbouwers of matrozen zaten. Zo komt het toch wel dichterbij, maar verantwoordelijk?

Ik ben lid van een kerk; kerken of predikanten verzetten zich maar sporadisch tegen slavenhandel en slavernij. Kerken of predikanten in Suriname, Indië of op Ceylon hadden regelmatig zelf slaafgemaakt voor zich werken. Mijn kerk bestond nog niet in de 17e eeuw. Dus! Hoewel, mijn kerk beroept zich op de Reformatie uit de 16e eeuw. En een aantal van de kerkelijke geloofsbrieven gaan terug tot de 16e en 17e eeuw. Daarom voel ik me toch verbonden met de kerken van toen en met wat ze deden en nalieten. Opnieuw komt het zo dichterbij. Maar verantwoordelijk?

'Ik zie geen kleur als het om mensen gaat', hoor je vaak. Ik kan daar ergens wel inkomen. Natuurlijk zie je het wel, maar doe je plotseling anders, dan wanneer het om een wit mens gaat? De slager doet tegen de zwarte man vóór mij niet anders dan tegen mij. Om nu te zeggen dat slavernijverleden en hedendaags racisme een link hebben? Toch knaagt het. Want slaafgemaakt hadden meestal een andere kleur.

Waren handelswaar. Geen mens, zoals jij en ik. Wanneer in de jaren na de slavernij zijn we eigenlijk anders over niet witte mensen gaan denken? Kan iemand dat moment of een campagne daarvoor in ons verleden aanwijzen? Of leefden we na afschaffing van de slavernij gewoon ons leven door, zonder ons te realiseren welke enorme verandering er had plaatsgevonden? Ik vrees dit laatste. Want meenden we als Nederland niet dat bij de afschaffing van de slavernij slaavenhouders moesten worden gecompenseerd en niet slaafgemaakt? Hoezo heeft hedendaags racisme dan niet ook diepe wortels in ons verleden? Zo ben ik dus opgegroeid in een maatschappij die - vaak onbewust, dat geloof ik wel - op de keper beschouwd racistische trekken had. Zo komt het echt wel dichtbij, maar maakt het me verantwoordelijk?

Daniël bidt in hoofdstuk 9 een gebed waarin hij de zonde van zijn volk belijdt en vergeving vraagt. Hij kende zijn Bijbel denk ik dan: hij doet precies wat God in Leviticus 26 het volk had voorgehouden. Daniël is niet vrij van fouten, dus bidt hij ook voor zichzelf. Duidelijk is wel dat hij niet hetzelfde deed als eerdere generaties. Wij houden ook geen slaven. Maar wat zit er eigenlijk in mijn mobieltje en waar komt dat vandaan? En dat stuk chocolade, of mijn broek?

Waarom raakt het slavernijverleden me zo? Niet omdat ik ervoor verantwoordelijk ben. Maar ik heb wel met dat verleden te maken op allerlei manieren. Dat maakt me verantwoordelijk voor hoe ik met dat verleden omga. Dat is mijn keuze. Het raakt me ook omdat in Nederland zelf slavernij verboden was. We wisten het dus wel! Daarom was het nodig om zwarte mensen niet echt als mensen te zien. Het raakt me ook omdat juist de kerk, die vanuit de Bijbel wist dat God geen onderscheid tussen mensen maakt, tenminste gedoogd heeft dat mensen tot koopwaar werden gemaakt en afschuwelijk behandeld. Daarom moeten kerken juist nu in lijn met Jezus het gesprek zoeken, fouten erkennen en naar vergeving streven. Naar heilzame verwerking van het verleden voor wit en zwart. ■

Gespreksvragen bij deel III

Interviews en column

- Daniëlle Dokman is fier op haar Lutherse identiteit ondanks het beladen verleden van de Lutherse Kerk in Suriname. Herkent u dat en wat vindt u daarvan?
- Mgr. Karel Choennie roept kerken op niet in het verleden te blijven hangen. Ook vandaag zijn er systemen en structuren die wereldwijd onrecht in stand houden. Wat vindt u van deze stellingname?
- Mho Tutu stelt dat er voor heling en verzoening meer nodig is dan excuses en geld. Er zijn nieuwe rituelen nodig om genezing en verzoening gestalte te geven. Kunt u zelf een ritueel bedenken dat daar geschikt voor zou zijn?
- Jan Holtland vindt dat kerken in Nederland niet om hun verantwoordelijkheid voor het verleden heen kunnen. Hoe ziet u dat? Wat hoopt en verwacht u van de kerken in Nederland en wat kunt u zelf doen binnen uw kerkgemeenschap?

Gebed

*God spreek ons vrij, uit liefde
En opdat wij verder leven met onszelf
En met elkaar.*

*Ja spreek ons vrij en zie ons aan,
Laat vriendelijk de wereld zijn,
Geef vrede met wat is gedaan
Of nagelaten werd.*

*En houd ons vast als wij onszelf
En wij elkaar. God spreek ons vrij.
God zie ons aan.*

Marjoleine de Vos

*Eerder verschenen in
de bundel Ons leven vierden,
geregigeerd door Bert Dicou,
Claartje Kruijff en Joost Röselaers*

I Slavernij en de Bijbel

II Slavernij in Oost en West, in verleden en heden

III Interviews en column

IV Heilzame verwerking

Ter introductie

De nadruk in het spreken over het slavernijverleden ligt sterk op het bieden van excuses. Dat is een noodzakelijke stap. Maar het is absoluut geen eindpunt! In het laatste hoofdstuk gaat een aantal auteurs in op een heilzame verwerking van het slavernijverleden.

Michael Jagessar stelt de vraag centraal: hoe zijn wij goede voorouders voor de generaties na ons? Hoe zou een antiracistisch Nederlands huis van de toekomst eruitzien?

Erik Borgman wijst op onze verantwoordelijkheid, om de nazaten van slaafgemaakten van hun lijden, pijn en minachtig te helpen genezen.

W. Fransen deelt zijn inzichten rond de doorwerking van het slavernijverleden bij nazaten van slaafgemaakten uit Caraïbisch Nederland in Zwolle.

Winelle Kirton houdt een hartstochtelijk pleidooi om het evangelie van liefde, genezen en verzoening te concretiseren.

Hartcourt Klinefelter laat zich in deze discussie tenslotte inspireren door zijn mentor Martin Luther King. Alleen als wij de mentale slavernij in ons zelf afschaffen kunnen wij echt zeggen : 'Eindelijk vrij, eindelijk vrij, dank God Almachtig. Wij zijn eindelijk vrij!'

Goed herinneren

een moreel-theologische
verantwoordelijkheid

Door Michael Jagessar

Verleden als Proloog

In *Those who Forget* worstelt Géraldine Schwarz met het belang om het verleden openlijk onder ogen te zien en er actief van te leren. Haar familieverhaal speelt zich af in nazi-Duitsland. Haar grootouders en ouders waren helden noch schurken. Ze volgden gewoon de stroom terwijl ze profiteerden van de gedwongen Arianisering van Joodse bedrijven door de nazi's. Schwarz gaat openlijk de confrontatie aan met het verleden van haar familie en probeert het goed te maken, zodat de erfenis niet wordt bestendigd.

Nederland was de laatste van de Europese kolonisatoren die de slavernij wettelijk afschafte (1863). Volledige emancipatie kwam echter

pas na 10 jaar overgang (1873) voor de slaven, terwijl de koloniale overheersing nog lang voortduurde. Nederland profiteerde van de handel en de uitbuiting van arbeidskrachten. Het voortbestaan van de 'onderneming van Indië' is gekoppeld aan winstgevendheid. Op 19 december 2022 verontschuldigde de Nederlandse premier zich voor de rol van de natie in de trans-Atlantische slavenhandel en de slavernij. Hoewel hij geen herstelbetalingen wilde overwegen, zegde Rutte een fonds toe om de erfenis van de slavernij in Nederland en zijn voormalige koloniën aan te pakken.

De gebeurtenis vond plaats in het Nationaal Archief. De locatie is veelzeggend. De hoeveel-

heid werk die moet worden vrijgemaakt van jarenlange ontkenning, van het spinnen van een bepaald Nederlands meester-verhaal, van historisch geheugenverlies en van blanke onschuld kan niet worden onderschat. De Nederlandse archieven blijven een 'plaats van delict' voor verder forensisch werk aan de trans-Atlantische slavenhandel en het kolonialisme. Om het witwassen van de nationale geschiedenis uit te bannen, is 'Verleden als proloog' een treffende omschrijving voor elke herinnering aan 1863/1873.

Van handen wassen naar harten zoeken

Hoe zit het met de kerken? Vertonen 'historische' Nederlandse kerken ook een dergelijke aarzeling? Zullen de kerken eindelijk erkennen en bekennen hoe hun theologische ideeën de koloniale onderneming mogelijk hebben gemaakt? Bewust of onbewust heeft de religie slavernij en racisme gezegend en bestendigd. Dekoloniale herlezing van zendings- en staatsarchieven zal de lengte, diepte en breedte blootleggen waarmee de kerken en hun zendingssarmen suprematie en afrofobie in hun werk en getuigenis hebben verweven.

Het werk van de verspreiding van het evangelie kan, ondanks beweringen van goede bedoelingen, gekoppeld worden aan valse theorieën en theologieën over ras en beschaving. De kader-stellende theologieën werden vastgelegd in liturgieën, in theologisch onderwijs, in hymnen, zondagsschoolmateriaal, kunst, en in onze theologieën van zending en evangelisatie. Naast de ingewikkelde en vaak meegaande houding tijdens de Nederlandse koloniale periode, profiteerden de kerken thuis ook van de vrijgevigheid van degenen die betrokken waren bij de Afrikaanse slavernij. Het spoor leidt onder meer naar kerkgebouwen, onderwijsinstellingen, schenkingen, gestolen kunstvoorwerpen, glas-in-loodramen en doopvonten. Kerken moeten deze schadelijke doctrines en theologieën die het kerkelijk leven vandaag de dag nog steeds bepalen, onder de loep nemen.

Op het gebied van herstelbetalingen heeft de Bijbel veel te zeggen over herstelrecht, dus men zou verwachten dat kerkelijke gemeenschappen in de rij zouden staan om een theologisch pleidooi te houden voor herstelrecht na de verontschuldigungen. Het vinden van praktische manieren om 'sorry te zeggen' in de praktijk waar te maken, is een ethisch verantwoorde daad. Als voorbeeld is er het Zachaeus-model om tekorten, met name de Nederlandse aansprakelijkheid

Het vinden van praktische manieren om 'sorry te zeggen' in de praktijk waar te maken, is een ethisch verantwoorde daad.

op elke justitiële balans, te herstellen. Hoewel de PKN geprezen moet worden omdat zij samen met de PThU een onderzoek is begonnen naar de rol van de PKN in de slavernij van zwarte en bruine mensen, moet de kwestie van herstelbetalingen, racisme en witheid op hun spreadsheet van herstelrecht staan. Verdere vragen zullen zijn: Waar gaan de middelen naartoe? Waar en hoe zou de empowerment van zwarten, als onmiddellijke begunstigen, concrete vormen aannemen? Welke erfenissen zouden tastbaar moeten worden hersteld? Hoe zit het met de vertegenwoordiging en participatie van mensen van kleur in de Nederlandse 'historische' kerken? Hoe zijn hun stemmen en inbreng vertegenwoordigd in het Nederlandse theologische discours? Zo breed is het antwoord dat nodig is. Het is ook de hoop en verwachting die het

urgente transformatieve werk waaraan kerken moeten deelnemen en waarvan ze moeten getuigen, kracht kunnen bijzetten.

Aandacht voor de erfenissen

Nederlandse rijkdom en Caribische armoede zijn verbonden door een geschiedenis van arbeids-uitbuiting en ontginning van rijkdom en hulpbronnen. Naast racisme en aanhoudende afrofobie, blijft economische ongelijkheid zwarte en bruine volkeren vandaag de dag plagen. Zwarte en bruine mensen zijn het slachtoffer van economische krachten die zij niet onder controle hebben. De moderne schuld van Suriname is bijvoorbeeld een direct gevolg van de inspanningen om de koloniale erfenis van armoede en onderontwikkeling te overwinnen. Wijzen op economisch falen in Suriname (ideologische verschillen daargelaten) zonder rekenschap te geven van de slopende koloniale erfenis is onoprecht.

De erfenis van de schuld ligt echter niet alleen in structureel-economische relaties. De nakomelingen van de voormalige slaven, of ze nu in Nederland of in het Caribisch gebied wonen, dragen die schuld in hun lichaam door de hogere percentages hypertensie, diabetes type 2, psychoses en geestelijke gezondheidsproblemen. Onderzoek heeft dit rechtstreeks in verband gebracht met fysieke en emotionele wreedheid, voedselverarming en algemene stressfactoren die verband houden met slavernij, genocide en apartheid. De pijnlijke erfenis van de slavernij wordt geërfd, overgedragen en leeft voort in de botten van de afstammelingen van de geknechte en gekoloniseerde.

Schadevergoeding is de enige manier om berouw te tonen voor de roof, uitbuiting en voortdurende schade die de erfenis van de slavernij heeft aangericht. Schadeloosstelling kan relaties herstellen, slaafse systemen ontwrichten en een morele ruimte bieden waar anderen zich kunnen aansluiten bij een herstelrechtbeweging die onrechtvaardigheden werkelijk herconfigureert, zodat alle leven kan bloeien. Kerken moeten deel uitmaken van het werken aan de

samensmelting van een andere wereld. Voor de Nederlandse kerken ligt een Kairos-moment om te pleiten voor een nationaal gesprek over herstelbetalingen, als een morele en theologische verantwoordelijkheid. De christelijke gemeenschap in Nederland moet het stilzwijgen doorbreken, haar schuld bekennen, elke misstap of medeplichtigheid aan het koloniale geweld van de zending benoemen en actief antiracistisch worden. Alleen door het verleden opnieuw onder ogen te zien en de trauma's van de aanhoudende erfenis te verwerken, kunnen we hopen het verleden en het heden om te vormen tot een levenskrachtige toekomst. Herstelrecht gaat over het omvormen van gebroken samenlevingen tot levenslustige gemeenschappen voor iedereen.

Van Goede Samaritanen tot Goede Voorouders

Roman Krznaric stelt in zijn boek *The Good Ancestor* dat de mensheid de toekomst koloniseert alsof er niemand is en zal zijn. Krznaric pleit voor een radicale verschuiving van het Bijbelse streven naar een 'barmhartige Samaritaan', naar dat van een 'goede voorouder' en vraagt zich af wat wij overdragen of nalaten als erfenis aan de toekomstige generaties. Krznaric beschouwt het beroven van toekomstige generaties als een koloniale gewoonte, ziet de noodzaak om de politiek te dekoloniseren en stelt voor het archaïsche House of Lords in het Verenigd Koninkrijk te hernoemen en te heroriënteren tot House of the Future. Hoe zou een antiracistisch Nederlands huis van de toekomst eruit zien? Kunnen zeven generaties verderop naar ons terugkijken en ons bedanken als goede voorouders, die hen een bloeiend leven schenken? Het is tijd om een einde te maken aan geheugenverlies, onverschilligheid en onwetendheid en om te beginnen om ons juist goed te herinneren. ■

Gebruikte literatuur

Géraldine Schwarz, *Those Who Forget* (Londen: Pushkin Press, 2020). Vertaald uit het Frans, *Les Amnésiques* (2017) door Laura Marris.
Roman Krznaric, *The Good Ancestor* (Londen: Penguin Random House, 2020).

Door Erik Borgman

Slavernijverleden is verzoening mogelijk?

Nederland heeft op 19 december 2022

uiteindelijk excuses

gemaakt over het slavernijverleden. Het heeft lang

geduurd – te lang, ook wat mij betreft – en de aanloop was rommelig en slordig. De toespraak van Mark Rutte, waarin hij in het Nederlands, het Papiaments, het Sranantongo en het Engels excuses uitsprak, maakte niettemin indruk. De juiste toon, de juiste woorden en de aankondiging dat dit excuus een komma was, geen punt. Er komt een vervolg.

Maar ook bij dat ‘meer’ is tot nog toe echter de vraag of de excuses ook geaccepteerd worden vrijwel buiten beeld gebleven. Bij excuses namens een land of een volk is dat vrijwel altijd een blinde vlek: excuses kunnen alleen worden aangeboden. Ze moeten vervolgens vrij door de andere partij worden geaccepteerd. Daar zit natuurlijk een praktisch probleem aan. Wie zou excuses kunnen accepteren namens de talloze van hun vrijheid beroofde, op beestachtige wijze vervoerde, bruut verhandelde, meedogenloos uitgebuite en mishandelde, in hun menselijkheid miskende en vervroegd de dood ingejaagde mensen?

Beschaamde erkenning

Excuses maken is allereerst: beschaamde erkenning. Erkenning van fouten, natuurlijk, maar zoals vaker is ook het geval van de slavernij de fundamentele fout onze blindheid. We hebben tot onze schande de slavernij niet echt gezien. Niet dat we niet wisten dat er slavernij was, maar we hebben het niet gezien voor wat het was: expliciete en diepgaande

ontmenselijking. Slavernij is – en wordt nog altijd – gebagatelliseerd, zowel in de omvang als in de diepte van het leed dat zij teweegbracht. Er is – en wordt nog altijd – ontkend dat slavenjagers, slavenhandelaren en slavenhouders wisten wat ze deden, gesuggereerd dat zij niet wisten dat degenen die zij tot slaaf maakten, als slaaf verhandelde en als slaaf bejegende mensen waren zoals zij. Er werd – en wordt nog altijd – gedacht dat zij dit ook logisch is, omdat er nu eenmaal werd gedacht in termen van superieure en minderwaardige rassen. Sommige van deze tegenwerpingen impliceren overigens zinvolle vragen. De vraag bijvoorbeeld hoe het toch kan dat de slavernij zo lang heeft voortbestaan. Hoe het toch mogelijk is dat slavenhouders hun kinderen lieten opvoeden en seksuele omgang hadden met slaafgemaakten, maar ze niettemin als volkomen ‘anderen’ breven behandelen en ongeremd mishandelden.

Maar daarvoor moet de beschaamde erkenning voorop gaan. We moeten erkennen dat er

de meest verschrikkelijke dingen zijn gebeurd die welbeschouwd onbevattelijk zijn. Erkennen dat onze voorouders deze dingen hebben begaan, maar ze niet hebben willen zien en hebben geleefd en gehandeld alsof zij er niet waren. Vervolgens moeten wij belijden dat wij met schaamte horen hoe het zweet, het bloed en de tranen van de slaafgemaakten uit de aarde tot de hemel roepen. Wij schamen ons voor onze langdurige doofheid voor deze schreeuw en danken degenen die niet moe werden om onze aandacht erop te vestigen. Tot slot moeten wij belijden dat naweeën en sporen van de blindheid en de doofheid van ons voorgeslacht nog altijd ook bij ons te vinden zijn. Wij vragen het nageslacht van de slaafgemaakten om ons daarop te blijven wijzen. Opdat wij tot bekering komen.

Voor God

Ook al valt Gods naam niet, een dergelijke schuldbekentenis is uiteindelijk tot God gericht. Alleen God kan de situatie werkelijk omvatten en doorlichten. Wij spreken uit dat ons zien en ons horen tot nu toe onze roeping om op God te gelijken weerspreekt. En dat we daar zelf schuld aan zijn. Wij bidden om de genade in de toekomst onze roeping wel te mogen waarmaken door eindelijk de verhalen te horen die wij eerder genegeerd hebben en onze eigen geschiedenis te zien in het licht van deze verhalen. Dit is een eerste stap op weg naar verzoening met degenen die dat stelselmatig onrecht is aangedaan. We doen niet langer alsof zij zouden moeten bewijzen dat ze de moeite waard zijn om naar hun verhalen te luisteren en wij vragen degenen die de genegeerde geschiedenissen in het heden belichamen, zich niet van ons af te keren. Hoeveel reden wij daarvoor ook gegeven hebben. Wij vragen hun barmhartigheid, wij vragen ze ons niet af te schrijven en wij vragen ze ons waardig te keuren hun verhalen te horen, hoewel wij dat niet verdienen. Zo maken we duidelijk dat wij beseffen dat we een gezamenlijke geschiedenis delen en dat we alleen gezamenlijk een toekomst hebben.

Dat wil zeggen dat wij er vanaf moeten zien hen te vragen hun woede te temmen, hun verdriet te remmen en ons te vergeven. In plaats daarvan moeten wij leren op onze manier in hun verdriet te delen en te beseffen dat de woede een uitdrukking is van verbondenheid. Wij begrijpen dat woordeloze verachting een veel voor de hand liggender mogelijkheid was geweest. Dan waren we voor verandering op onszelf aangewezen geweest. Dankzij de woede zijn we dat gelukkig niet.

Verzoening

Wij verlangen wel naar verzoening, maar moeten beseffen dat wij daar niet om kunnen en mogen vragen. Wie denkt dat onze schuld aan het slavernijverleden vergeven kan worden door de nabestaanden, heeft de omvang van de schuld niet begrepen. We kunnen niet van de schuld bevrijd worden als wij die niet werkelijk op ons hebben genomen. We kunnen niet met het verleden worden verzoend zonder te beseffen dat wat gebeurd is zich principieel tegen verzoening verzet. Verzoening met het kwaad betekent de overwinning van het kwaad.

Het is contra-intuïtief, maar ik ben ervan overtuigd dat het accepteren van de schuld een teken is dat God ons met de nazaten van de slaafgemaakten heeft verzoend zodat een nieuwe toekomst mogelijk wordt. Kwaad wordt niet ontkend en schuld zomaar niet uitgewist, maar het is mogelijk stappen te zetten die gericht zijn op heling en herstel. De heling en het herstel van de gestorvenen zullen wij aan God moeten overlaten. Wij kunnen er van onze kant alleen voor bidden. Hun nabestaanden als erfgenamen van hun lijden, pijn en minachting kunnen wij helpen hiervan te genezen. Onszelf als onverschilligen voor het lijden, de pijn en de minachting die onze voorouders hebben aangericht en wij voortzetten als we er niet actief mee breken, kunnen we laten hervormen. Opdat het heden niet een voortzetting is van het verleden, maar het begin van Gods toekomst. Er wordt ons allen nieuw leven gegund. ■

Doorwerking van het slavernijverleden bij nazaten van slaafgemaakten uit Caribisch Nederland in Zwolle*

Door Wijbe Fransen o.p.

Wijbe Fransen o.p. voerde in Zwolle gesprekken met nazaten van slaafgemaakten uit Caribisch Nederland over het slavernijverleden en de excuses van Nederlandse staat. Daaruit ontstond dit verkennende artikel over de doorwerking van het slavernijverleden in de levens van nazaten van slaafgemaakten. Wijbe Fransen o.p. was 44 jaar werkzaam op de vroegere Nederlandse Antillen.

Doorwerking in het gedrag van nabestaanden

Enerzijds zijn nazaten gastvrij, vrijgevig, wijs, devoot en vaak onbewust gelovig. Anderzijds zijn velen van hen vaak onderdanig, passief en wantrouwend. Ze denken hiërarchisch en het ontbreekt bij velen aan initiatief om gebruik te maken van het cursusaanbod; bijv. om de H. Schrift beter te leren kennen. Het gedrag van veel nazaten lijkt soms een voortzetting van het leven op de plantages gekenmerkt door onderdanigheid en een minderwaardigheidscomplex tegenover de witte meesters. Deze houding zet zich voort

in het zogenaamde patronagesysteem dat in de politiek nog volop floreert.

Veel nazaten van slaafgemaakten wringen zich in allerlei bochten om zich los te maken en gedragen zich onverschillig ten opzichte van de Kerk. Echter, dat lukt hen maar moeilijk.

Kerk en maatschappij beïnvloeden elkaar. Het gezin, de familie, is een hoeksteen van deze maatschappij. Het slavernijverleden kende geen gezinnen, geen vaste relaties. Kinderen werden voornamelijk opgevoed door vrouwen,

al dan niet hun eigen moeder. De slaafgemaakte werd als handelswaar beschouwd en mocht niet trouwen! Dit verschijnsel bleef na 1863 voortbestaan en leidde veelal tot prostitutie en concubinaat.

De moeders waren meestal afhankelijk van het inkomen van de vaders. Zij hadden daardoor vaak kinderen met verschillende mannen. Door de slechte economische omstandigheden en doordat vaders elders gingen werken, verergerde dit. Jonge mannen namen vaak de rol van vader over en zorgden voor hun moeder en de opvoeding van hun broers en zussen. Zij waren daardoor ook niet in staat om zelf een gezin te stichten.

Na de emancipatie (1863), toen het huwelijksverbod werd opgeheven, heeft de R.-K. Kerk zich ingezet om het huwelijk onder Afro-Curaçaose mannen en vrouwen te bevorderen. Later ook op de andere eilanden. De Kerk hoopte dat gezinnen binnen het huwelijksverband ontstaan. Met het huwen hoopte de Kerk ook dat vrouwen niet in de prostitutie hoefden te gaan om zichzelf te onderhouden. Dit laatste heeft niet tot het gewenste resultaat geleid. Veel kinderen groeiden op binnen zogenaamde huishoudgroepen/familieverbanden (vaak met meerdere oudere en jongere familieleden van moederskant) en niet in een gezin met een moeder en een vader.

Veel kinderen missen een vader, die medeverantwoordelijkheid draagt voor de opvoeding, met alle gevolgen van dien voor een evenwichtige opvoeding. Dit gemis blijven zij vaak hun leven lang voelen. Dit heeft in vele gevallen geleid tot volwassenen, die in hun persoonlijkheidsontwikkeling beschadigd zijn. Het opvoedingssysteem, waarbij er geen sprake is van een gezin, is bij een groot deel van de nazaten van slaafgemaakten van generatie op generatie overgegaan. En is nog steeds praktijk. Dit leidt ertoe dat kinderen vaak zonder structuur, gevoel van eigen waarde, met weinig respect voor eigenheid ('blank'

was de norm) en weinig gevoel voor verantwoordelijkheid opgroeien. Zij voelen zich vaak achtergesteld en vinden dat zij gediscrimineerd worden.

Samengevat:

- Geloof dat mannelijkheid en vrouwelijkheid worden bepaald door het krijgen van (veel) kinderen
- Relatief veel tienerzwangerschappen
- Geloof dat uiterlijk en identiteit samenvallen
- Onvoldoende verantwoordelijkheid dragen voor eigen daden en leven.

Doorwerking in de bejegening van nabestaanden door de kerk

De Rooms-katholieke Kerk in Zwolle biedt vanaf 2004 voor de Papiamentstaligen ruimte tot vieren en sociaal contact. Er is een ruim cursusaanbod voor iedereen. De overweging in de viering gaat ook in op sociale en politieke kwesties. Het kerkblad stelt een eigen kolom beschikbaar. Toch moeten we soms vechten voor onze plaats en hebben we de indruk dat men niet altijd rekening met ons houdt. Ook missen we soms een gelijke behandeling. Er lijkt nog steeds een kloof te zijn tussen kerkgangers uit Europa en uit de Cariben. Een dienst in het Papiament 'roept' gelovigen soms van verre bijeen. Men kan elkaar persoonlijk ontmoeten en positieve energie ervaren. De Kerk geeft houvast, is een stabiel punt waar nazaten van slaafgemaakten zichzelf kunnen zijn, gelijken ontmoeten en vrienden maken. De Kerk is een steun in het onzekere, dagelijkse leven van velen, alsook bij (negatieve) ervaringen ten gevolge van huidskleur, culturele afkomst en verwachtingen.

Sommigen ervaren dat de Kerk zichzelf op een voetstuk plaatst: alsof zij nog steeds een soort heerschappij uitoefent over de nazaten van de slaafgemaakten en daarbij tegen het bestaande patronagesysteem aanleunt.

Betekenis van de excuses van kerk en staat

Allereerst betekenen die excuses erkenning van de misstanden jegens de slaafgemaakte voorouders. Men voelt zich gehoord en gezien en misschien zelfs begrepen, al was het proces erom heen geen succes! Men durft vooruit te kijken en te hopen op samenwerking. De Kerk kan een positief beeld van de toekomst leveren door te wijzen op samenwerking, geduld, verschil in beeldvorming en op emoties, waardering van kleine ervaringen. Een enkeling twijfelt aan de oprechtheid van de excuses. Maar er zijn mogelijkheden om verder te komen op de weg naar heling van wonden.

Excuses:

- Bieden de mogelijkheid om mettertijd wonden te helen
- Maken ons bewust wat dit kan betekenen op maatschappelijk en persoonlijk vlak
- Beide kanten moeten zich realiseren dat ze een symbiotische relatie hebben, die ze moeten blijven voeden en onderhouden. We hebben elkaar nodig om te kunnen bestaan. Als het niet goed gaat met de één, zal het ook niet goed gaan met de ander
- Maken ons ervan bewust dat op excuses acceptatie en vergeving mogen volgen (vergelijk de bede in het Onze Vader)
- Zullen hopelijk tot verzoening leiden, met erkenning van elkaars culturele waarden en verschillen
- Kunnen voor de kerken een aansporing zijn om in het openbaar hun stem te verheffen tegen racisme en discriminatie
- Hoe kunnen we samen inhoud geven aan wat volgt 'na de komma' (premier Rutte)?

Hoe kunnen relaties worden hersteld en verzoend?

- Door elkaar op te zoeken en in wederzijds respect en openlijk met elkaar in gesprek te gaan. Hierbij moeten we alle leeftijden betrekken

- Identiteit: accepteren dat ook de 6 Caribische eilanden een gelijkwaardig deel uitmaken van het Koninkrijk der Nederlanden
- Betreffende de R.-K. Kerk: meer bekendheid geven aan haar betrokkenheid bij de slavernij. Erkenning ook van misstappen in het missiewerk
- Eerherstel voor Tula, Bazjan en andere vrijheidsstrijders
- Ruimte maken voor het herdenken van de afschaffing van de slavernij
- Duidelijk de overeenkomsten én de verschillen aangeven tussen het Surinaamse 'Keti koti' en de Caribische 'Dag van Emancipatie'. Op de eilanden waren de vrijheidsstrijders, slaven, geïnspireerd door de Franse revolutie en daarom vochten zij ook voor: Liberté, Égalité en Fraternité. Een gedachtengoed dat op de eilanden tot vandaag wordt voortgezet
- Gelden beschikbaar stellen om o.a. in het r.-k.-onderwijs in Nederland en in de Cariben de leerlingen bewust te maken van het slavernijverleden en de emancipatie daarna. ■

Dankwoord

Dank aan de medewerking van; Franklin Francinet, HRM-adviseur en ex-secretaris Zwols Overlegorgaan Caribisch Nederland; Juliana van Thijs, socioloog en ex-voorzitter Zwols Overlegorgaan Caribisch Nederland; Margriet van Leest, projectleider Inclusie, Diversiteit en Gelijkwaardigheid voor ArtEZ, University of the Arts en gemeenteraadslid GroenLinks: portefeuille o.a. diversiteit en inclusie en Violet Roosberg, financieel adviseur, voorzitter werkgroep R.-K.-kerkdiensten in het Papiaments voor Zwolle en directe omgeving en ex-lid Zwols Overlegorgaan Caribisch Nederland. Bovenstaande tekst is een samenvatting van de teksten van de 4 bovengenoemde personen uit de Cariben, gemaakt door W. Fransen o.p.

Weg naar genezing en verzoening

Zij zaten in het afgrondelijk duister, rampzalig in ijzeren boeien geketend. God leidde hen weg uit het afgrondelijk duister, hun ijzeren boeien brak Hij stuk. Psalm 107:10.14

Door Winelle Kirton-Roberts

Het iconische schilderij van Johann V. Haidt met de titel *De eerstelingen* is uitgegroeid tot een symbool voor de wereldwijde zendingsinspanningen van de Broedergemeente. De afbeelding uit 1747 van 21 zielen uit verschillende naties, rassen en etnische groepen die Gods troon omringen, getuigt van een ongeëvenaarde inclusie en geestelijke gelijkheid in de Broedergemeente (Gemeine).

Daarom kan ik, als afstammeling van slaafgemaakte Afrikanen, persoonlijk mijn Broedergemeente wortels traceren tot meer

dan 200 jaar geleden. Mijn voorouders, die werden geïmporteerd en slaaf gemaakt, leefden op verschillende plantages in de parochie van St Thomas, Barbados. Zij behoorden tot de eerste slaafgemaakte Afrikanen die door de zending van de Broedergemeente werden gekerstend. Er bleef een sterk gevoel van Hernhutter erfgoed en trots dat bijdroeg aan mijn over het algemeen aangename kerkelijke ervaringen als kind.

Het was in 1992, toen ik me als student theologie in Jamaica begon te verdiepen in

Ds Winelle Kirton-Roberts, PhD

Voor sommige historici bevestigt dit beeld de betrokkenheid van de Broedergemeente bij de vroege slavenhandel en het worden van een slavenachterland. Voor mij is het een worsteling met het problematische verleden van de zending van de Broedergemeente, gehuld in heilig gewaad. Het is een afrekening met het volgende:

1. De Hernhutters bezaten, kochten en profiteerden van tot slaaf gemaakte Afrikanen.
2. De slaven werden vermaand hun door God aangewezen onderdrukte toestand te aanvaarden, in gehoorzaamheid aan God en hun aardse slavendrijvers.
3. De zendelingen van de Broedergemeente pleitten niet voor de afschaffing van de slavenhandel of het instituut slavernij.
4. Het doel van de boodschap van Jezus Christus, verkondigd door de Hernhutters, was het vormen van een onderdanige Afrikaanse christen die de Afrikaanse cultuur afwees en het Afrikanisme verafschuwde.
5. Vandaag is er een erfenis van zelfnegatie en het aanvaarden van authentiek zelfbewustzijn.

de historische documenten van de Broedergemeente. Ik was geïntrigeerd en geboeid. Ik was ook verontrust en gealarmeerd. De plantage Carmel en de slaafgemaakte Afrikanen waren eigendom van de Broedergemeente. Bovendien werd de plantage beheerd door zendelingen van de Broedergemeente op dezelfde manier als de koloniale slavenhouders de andere aangrenzende plantages beheerden. Maar de Hernhutters drongen aan op christelijk onderwijs voor de slaven. Deze paradox heeft me verscheurd achtergelaten.

Na dit onderzoek heb ik de afgelopen 30 jaar met andere ogen gekeken naar de geschiedenis van het zendingswerk onder de slaafgemaakten in het hele Caribische gebied. Bijgevolg zie ik het beeld van *De Eerstelingen* anders. De witte band om de arm van de slaafgemaakte Guinese, die naar Deens West-Indië werd gebracht, drukt zowel de viering van de Hernhutter zending uit als hun medeplichtigheid (aan de slavernij). De Afrikaanse slavin heette Mientje en werd omgedoopt tot Hanna. Zij was een van de twaalf, verschillend geklede, slaafgemaakte Afrikanen.

Erkenning van het koloniale verleden en excuses voor de pijn en het lijden zijn belangrijke stappen op de weg naar genezing en verzoening. Ingewikkelder is het met de toezeggingen van de Europese regeringen en kerken voor herstel van gerechtigheid. Als gelovig persoon geloof ik dat genezing mogelijk is als we...

...het licht laten schijnen op ons verhaal.

Op de weg naar emancipatie werden de voormalige slaven gezien als de passieve ontvangers van hun vrijheid. Het verzet tegen

de omstandigheden en de wetten van de slaafgemaakten wordt toegeschreven aan Europese geestelijken en politieke figuren. Er zijn echter meer verhalen van verzet en agitatie door nazaten van Afrikanen die onbekend zijn gebleven.

Tegenwoordig zijn onze voorouders groten-deels bekend als nummers en soms als namen in documenten in archieven. Ze trekken vooral academici aan met onderzoeksinteresses die geen familieband of emotionele verbinding hebben met de vroegere slaafgemaakten. Voor alle duidelijkheid: dergelijke bronnen dragen bij aan de kennis.

Herstel is echter mogelijk als wij, als afstammelingen van Afrika, de veerkracht van onze voorouders kunnen eren door het licht te laten schijnen op de verhalen van slaafgemaakten. Als we onderzoek doen, schrijven en spreken, brengen we menselijkheid op tafel. Door ons te verbinden met onze geschiedenis zetten wij ons in voor een betere toekomst voor de volgende generatie.

Een vorm van herstel is wanneer instellingen voor hoger onderwijs, oecumenische instellingen, gouvernementele en niet-gouvernementele instanties geld beschikbaar stellen om dit mogelijk te maken.

Laat ons licht schijnen voor anderen,
Matteüs 5:16.

...Neem verantwoordelijkheid voor het hele verhaal.

Er zijn vele manieren waarop de nazaten van kolonisatoren hebben geprobeerd zich te distantiëren van de schuld van een verleden van onderdrukking. Veel gebruikt is het standpunt dat men geen verantwoordelijkheid kan dragen voor daden van de voorouders. Er kan ook sprake zijn van stilzwijgen en onwil om een moeilijke discussie aan te gaan. Er kan een snelle aanpak zijn, die 'verder wil gaan'.

'Als we de weg van genezing willen inslaan, moeten de nazaten van de kolonisatoren de moed hebben om het verleden te aanvaarden en toe te geven. Zij moeten de behoefte opgeven om het verhaal te controleren.'

Als ik hierover nadenk, historisch gezien en met betrekking tot het heden, geloof ik dat dit enerzijds wijst op een gevoel recht hebben en wit privilege. Maar anderzijds is er ook sprake van ingebedde angst, onzekerheid en bedreiging. Deze houding heeft zich gemanifesteerd in acties die systemen van onderdrukking in stand houden en afleiden van de historische werkelijkheid.

Als we de weg van genezing willen inslaan, moeten de nazaten van de kolonisatoren de moed hebben om het verleden te aanvaarden en toe te geven. Zij moeten de behoefte opgeven om het verhaal te controleren. Zij moeten de moed hebben om te luisteren, zich te engageren, te bekennen en te handelen.

Onze koningen, onze vorsten en onze voorouders staat de schaamte op het gezicht, HEER, omdat wij tegen U gezondigd hebben.
Daniël 9:8

Ik heb goede hoop dat de boodschap van het evangelie van liefde genezing en verzoening zal brengen.

Hoe dan ook, wat ons drijft is de liefde van Christus. 2 Korintiërs 5:14a ■

'De predikant moet
een soort vuur
in zijn botten hebben,
en wanneer er onrecht is,
moet dit verteld worden',
dr. Martin Luther King

Martin Luther Kings inspirerende voorbeeld

Door Hartcourt Klinefelter

In dit artikel wil ik inzichten van mijn mentor Martin Luther King toepassen op de huidige discussie over de geschiedenis van slavernij. Zowel de VS als Nederland hadden fysieke slavernij. De gevolgen van die slaverij veroorzaken in de levens van de nazaten tot op de dag van vandaag veel verdriet en pijn. Naast fysieke slavernij is er ook mentale slavernij.

Fysieke Slavernij in de vorm van Koloniale Slavernij is voorbij. Dit was een economisch systeem waar bij mensen in Afrika gekidnapt en met boten naar de plantages gebracht werden. De slavenarbeid leverde grote winsten op voor de slavenhouders en hun compagnons. King zei dat theorieën werden ontwikkeld om het systeem, dat zo winstgevend was, moreel te rechtvaardigen. 'Wetenschap' werd gebruikt om te bewijzen dat zwarten biologisch minderwaardig waren. Deze racistische theorieën leiden tot op de dag van vandaag een eigen leven. Ze zijn de basis van wat dr. King noemde Mentale Slavernij.

'Ik heb een droom dat op een dag... de zonen van vroegere slaven en de zonen van vroegere slavenhouders naast elkaar kunnen zitten aan de tafel van broederschap.... mijn vier kleine kinderen zullen niet worden beoordeeld op de kleur van hun huid maar op hun karakter...'

Hoe mensen te bevrijden van mentale slavernij?

De kant van de slachtoffers:

Martin Luther King zei: 'Zolang de geest tot slaaf is gemaakt, kan het lichaam nooit vrij zijn. Psychologische vrijheid, een sterk gevoel van eigenwaarde, is het krachtigste wapen tegen de lange nacht van fysieke slavernij.'

De kant van de daders:

Mensen die zich al dan niet bewust zijn van hun deelname aan systemen van discriminatie die leiden tot uitsluiting en uitbuiting. Wat heel triest is dat de overgrote meerderheid van de mensen zich niet bewust is van hun daden. Systemisch racisme is overal te vinden en het is van belang dat dit benoemd en aangeklaagd wordt.

Er zijn twee basis mentaliteiten:

Totale inclusiviteit: Alle mensen zijn onze broeders en zusters en zo moeten wij ze behandelen. Geen uitzondering voor welke reden dan ook. Dit is kern van Martin Luther Kings droom. 'Ik heb een droom dat op een dag ... de zonen van vroegere slaven en de zonen van vroegere slavenhouders naast elkaar kunnen zitten aan de tafel van broederschap.... mijn vier kleine kinderen zullen niet worden beoordeeld op de kleur van hun huid maar op hun karakter. ... '

Bepaalde inclusiviteit: Er worden uitzonderingen gemaakt. Dit leidt tot genocide, slavernij, apartheid, uitbuiting en allerlei vormen van discriminatie.

Mensen die het slachtoffer zijn van discriminatie reageren hierop met alle zintuigen in hun lijf, het is een emotionele ervaring. Voor de mensen die discriminatie niet ervaren is het een intellectueel begrip.

Wij zien dit heel duidelijk in hoe er is omgegaan met de excuses voor het slavernij-verleden. Zonder goed overleg is een

Martin Luther King spreekt op de universiteit van Minnesota (27 april 1967)

overhaaste willekeurige datum gekozen. Dit heeft veel kwaad bloed gezet. Nazaten van slaafgemaakten voelden zich niet serieus genomen en niet gezien als gelijkwaardige partners. De overheid geeft daarmee een zeer slecht voorbeeld hoe om te gaan met racisme, discriminatie, diversiteit en inclusie!

Wij allen discrimineren en worden gediscrimineerd

Als je zegt: 'Ik discrimineer niet', dan lijkt je op een alcoholist die zegt: 'Ik heb geen probleem met drinken.'

Alleen als je zegt: Ik heb een probleem. Help mij te zien hoe ik discrimineer met wat ik zeg of doe waarvan ik me niet bewust ben hoe het de ander raakt.

Dr. King zei: 'We zien mensen als Joden of Moslims, Katholieken of Protestanten, Chinezen of Amerikanen, of zwarten of blanken. We beschouwen elkaar niet als medemensen, gemaakt van hetzelfde basismateriaal en gevormd naar hetzelfde Goddelijke beeld'. Wij zien discriminatie dagelijks om ons heen in alle facetten van ons leven. Systemisch racisme is overal te vinden. Wij zien het in de algoritmes in de Toeslagen Affaire, bij de

Belastingdienst, bij de politie, op scholen en in vele bedrijven.

Wat kunnen wij doen?

Dr. King zei: 'De predikant moet op de een of andere manier een soort vuur in zijn botten hebben, en wanneer er onrecht is, moet hij het vertellen.'

Zo, wanneer u onrecht ziet dan moet u niet weggijken, maar handelen.

Naast het slachtoffer staan en de dader helpen in te zien wat er fout ging in woorden en gedrag.

Institutioneel racisme openbaar maken en de daders straffen.

Tenslotte: Uit persoonlijk ervaring: Dr. King beoordeelde mensen niet om wat zij waren in het verleden. Zelfs niet naar wat ze nu zijn. Maar naar wat zij in de toekomst zouden kunnen zijn en inspireerde hen om dat te realiseren.

Alleen als wij de mentale slavernij in ons zelf afschaffen kunnen wij echt zeggen: 'Eindelijk vrij, eindelijk vrij, dank God Almachtig. Wij zijn eindelijk vrij!'. ■

Gespreksvragen bij deel IV

Heilzame verwerking

- Premier Rutte sprak op 19 december 2022 namens de Nederlandse regering excuses uit aan de nazaten van slaafgemaakten. Daar kan het niet bij blijven. Hoe kunnen wij als christenen en kerken bijdragen aan reparatie, herstel en verwerking van het slavernijverleden?
- Verschillende auteurs in deze bundel wijzen erop dat het slavernijverleden doorwerkt tot in onze dagen. Herkent u dat? Wat moet er gebeuren om daar verandering in te brengen en hoe kunnen wijzelf daaraan bijdragen?
- Wat betekent het evangelie van liefde voor u in het proces van confrontatie met en verwerking van het slavernijverleden?
- Komt er een moment dat we met Martin Luther King kunnen zeggen: 'Dank God Almachtig, Wij zijn eindelijk vrij!'

Colofon

Redactie

Geert van Dartel
Rhoïnde Doth
Violet Roosberg
Joost Röselaers
Martijn Stoutjesdijk

Eindredactie

Geert van Dartel en
Martijn Stoutjesdijk

Vormgeving

Roland Meeuwssen

Foto-verantwoording

Cover: Monument voor emancipatie Desenkadená, Parke di Lucha pa Libertat, Willemstad, Curaçao. Fotograaf: Nel Simon | pag. 3: Plantage scene, koffie. Illustrator: Blake, 12 juni 1861 | pag. 6: Reliëf, Archeologisch museum, Bologna. Fotograaf: Mike Knell | pag. 8: Illustratie Roland Meeuwssen | pag. 12: fotograaf Carlos de Toro, Unsplash | pag. 14: fotograaf Aaron Burden, Unsplash | pag. 18: fotograaf: Julius Eduard Muller, Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 | pag. 21: Fotograaf: Otter, GNU Free Documentation License | pag. 22: bron: surinaamsegenealogie.nl, foto 1865 | pag. 24: Slaafgemaakten. Archief gemeente Amsterdam | pag. 25: Gravure door Pieter Holsteyn, Amsterdam, 1648 - 1670 | pag. 26/27: Monument Opstand 1795, landhuis Kenepa, Curaçao. Fotograaf: Charles Hoffman | pag. 30 & 31: Wikimedia Commons | pag. 32: Illustratie William O Blake, 1860 / Fotograaf: Rio Lecatompesy | pag. 36: Fotograaf: Christiane Ehrengruber/EMW | pag. 43: Fotograaf: Marjolein van Panhuys | pag. 45: Fotograaf: Apdency, Creative Commons CC0 1.0 Universal Public Domain Dedication | pag. 49: Fotograaf: charlesdeluvio, Unsplash | pag. 52: Fotograaf: Mitchell Luo, Unsplash | pag. 55: Fotograaf: Arjan Broers | pag. 57: Fotograaf: Syaber / iStockphoto | pag. 65: Minnesota Historical Society.

Personalia auteurs

Gibi F. Bacilio was onder meer directeur van de culturele instelling Kas di Kultura op Curaçao en is directeur van het Platform slavernijgeschiedenis en de erfenis daarvan.

Erik Borgman is een Nederlandse leken-dominicaan en hoogleraar theologie van de religie, in het bijzonder het christendom, aan de Universiteit van Tilburg. In zijn denken is hij sterk beïnvloed door de katholieke bevrijdingstheologie.

Geert van Dartel is theoloog en voorzitter van de Raad van Kerken in Nederland.

Rhoïnde Doth is predikant bij de Evangelische Broedergemeente in Utrecht en voorzitter van Samen Kerk in Nederland (SKiN).

Violet Roosberg is voorzitter van de werkgroep Rooms-Katholieke-kerkdiensten in het Papiaments voor Zwolle en directe omgeving en ex-lid van het Zwols Overlegorgaan Caribisch Nederland.

Wybe Fransen o.p. is dominicaan en was 44 jaar werkzaam op de vroegere Nederlandse Antillen.

Jan Holtland studeerde geschiedenis maar was werkzaam als bedrijfsconsulent en als eindverantwoordelijke van de HRM-afdeling. Als lid van de GKV stimuleert hij binnen zijn kerk de bezinning op slavernijverleden. Ook is hij lid van de werkgroep Heilzame Verwerking Slavernijverleden.

Yosé Höhne-Sparborth is theologe en activiste met een grote internationale ervaring in Latijns-Amerika en het Midden Oosten. Ze is medeoprichtster van Basisbeweging Nederland. Sinds 1981 is ze actief in de Raad van Kerken en vanaf 1964 is zij lid van de Congregatie van de Zusters van de Voorzienigheid.

Winelle Kirton-Roberts is pastor van de Evangelische Broedergemeente en kerkhistorica. Ze is afkomstig uit Barbados. Momenteel is zij gedetacheerd bij de Europese continentale provincie van de Evangelische Broedergemeente en is zij pastor van de Geneva Moravian Fellowship, Genève, Zwitserland.

Harcourt Klinefelter, Amerikaan, woonachtig in Nederland, was naaste medewerker van Martin Luther King. Als Directeur Media was hij verantwoordelijk voor de opnames van dr. Kings toespraken en preken.

Michael Jagessar is predikant en was Moderator van de United Reformed Churches in het Verenigd Koninkrijk. Hij is auteur van *Ethnicity: The Inclusive Church Resource* en *Black Theology in Britain: a reader*.

Annette Merz is hoogleraar Nieuwe Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam en één van de leiders van het onderzoeksproject 'Kerk en slavernij in het Nederlands koloniaal rijk: geschiedenis, theologie en erfenis'.

Verry Patty is een tweede generatie Molukker, die promoveerde op het onderwerp 'Molukse theologie in Nederland; Agama Nunusaku en bekering.' Hij woont nu in Haarlem en is predikant van de Geredja Indjili Maluku (GIM), d.i. Molukse Evangelische Kerk te Amsterdam.

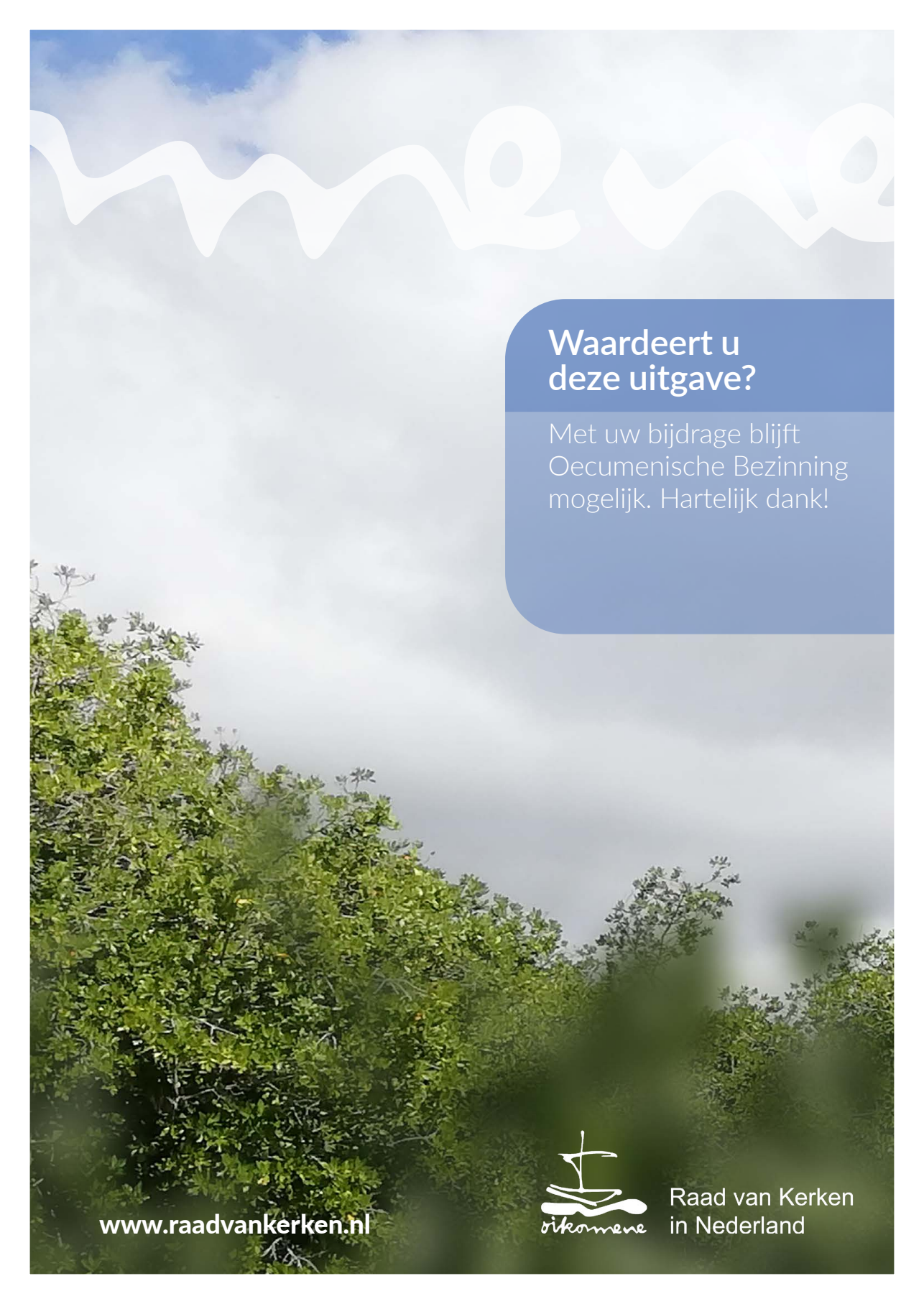
Johan Roozer is voorzitter van het Surinaamse Nationaal Comité Herdenking Slavernij en predikant van de Evangelische Broedergemeente in Suriname.

Joost Röselaers is remonstrants predikant in Amsterdam. Hij studeerde in Leiden en Kaapstad af op de Waarheids- en Verzoeningscommissie.

Anne-Mareike Schol-Wetter is Hoofd Bijbelgebruik van het Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap.

Martijn Stoutjesdijk is postdoc onderzoeker aan de Protestantse Theologische Universiteit voor het onderzoeksproject 'Kerk en slavernij in het Nederlands koloniaal rijk: geschiedenis, theologie en erfenis'.

Merel van der Ven is Church Mobiliser bij International Justice Mission.

Waardeert u deze uitgave?

Met uw bijdrage blijft
Oecumenische Bezinning
mogelijk. Hartelijk dank!

www.raadvankerken.nl

Raad van Kerken
in Nederland